

Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

II. évfolyam, 1. szám

Volume II., Issue 1.

2002. január – március / January - March 2002

ISSN 1570-0070

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A lapot, illetve az egyéb kiadványokat kizárólag elektronikusan terjesztjük. A kiadványok ingyenesek. Ezeket bárki szabadon terjesztheti azzal a feltétellel, hogy érte pénzzuttatást nem kérhet, illetve a szöveget nem változtathat. A lapot, illetve az egyéb kiadványokat kizárólag teljes terjedelmükben szabad terjeszteni, bármi változtatás nélkül. Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, kérjük küldjön egy emailt a következő címre:

mikes_int@federatio.org

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The periodical and the further publications are distributed solely electronically and are free of charge. You are free to distribute them only entirely, not partially, without any alteration, and without any remuneration for them. If you wish to subscribe to the email mailing list, please send an email to the following address:

mikes_int@federatio.org

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2002, All Rights Reserved

TARTALOM

CONTENTS

Kedves Olvasó!	4
Dear Reader,.....	4
Szerzőink / Our authors.....	5
Szerkesztőség / Editors	6
NÉMETHY KESSERŰ, Judit : Dél-Amerika magyar származású fiatalsága – tegnap és ma	7
South American Youth of Hungarian Descent : Yesterday and Today	14
PÉTER, László : The Realm of St Stephen.....	15
Szent István királysága.....	20
PAPP, Tibor : Új formák, új médiák a magyar irodalomban	21
New Forms, New Media in Hungarian Literature.....	26
TÜSKI, István : Johannes Csere Apáczai.....	27
Apáczai Csere János – a filozófus, enciklopédista és pedagógus.....	29
Johannes Csere Apáczai – the First Hungarian Encyclopedist.....	29
KARÁTSÓN, Endre : (Öreg) vitézek, mi lehet szebb dolog a végeknél?	30
The Role of the ‘Mikes Kelemen’ Association in the Past and in the Future.....	33

Kedves Olvasó!

Most indítjuk útjára a MIKES INTERNATIONAL második számát. Első számunk bevezetésében, 2001. októberében, világosan körülírtuk célunkat és feladatainkat. Itt is aláhúzzuk – a Hollandiai Mikes Kelemen Kör szellemében – a gondolatcsere jelentőségét világszinten, amelyre az Internet kiváló lehetőséget nyújt. Erre kívánunk alkalmat nyújtani olvasóinknak.

Örömmel közöljük, hogy az Országos Széchényi Könyvtár *Magyar Elektronikus Könyvtár* (<http://www.mek.iif.hu>) felvette a Mikes International-t e-folyóirat címgyjteményébe, illetve az Elektronikus Periodika Archívumba:

http://epa.oszk.hu/mikes/mikes_per.html

A Szerkesztőség

Hága, 2002. január 10.

Dear Reader,

You have on your screen the second issue of our quarterly MIKES INTERNATIONAL. In the introduction of our first issue in October 2001 we outlined our aims and tasks. We stress again the importance of the exchange of opinions – in the spirit of the “Mikes Kelemen” Association for Hungarian Art and Literature in the Netherlands – on a world-wide basis thanks to the Internet. We would like to offer this opportunity to our readers.

We are delighted to inform you that the National Széchényi Library’s (Országos Széchényi Könyvtár) *Hungarian Electronic Library* (<http://www.mek.iif.hu>) included Mikes International in her e-periodical catalog and in her Electronic Periodical Archive:

http://epa.oszk.hu/mikes/mikes_per.html

The Editors

The Hague, January 10, 2002

Szerzőink / Our authors**KARÁTON, Endre**

Író, kritikus, irodalomtörténész. 1956 óta Párizsban él. A Lille-i Charles de Gaulle egyetem emeritusz professzora.

Writer, literary critic, literary historian. Lives in Paris since 1956. Emeritus Professor at the Charles de Gaulle University in Lille.

NÉMETHY KESSERŰ, Judit

Kétéves korában hagyta el Magyarországot. Elemi és középiskoláit Argentínában, egyetemi tanulmányait az Egyesült Államokban végezte. A Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika tanszék történelem szakán szerzett Ph.D. fokozatot. A New York University Spanyol és Portugál tanszékének docense.

Left Hungary at the age of 2. Studied in Argentina then in the US. Received her Ph.D. degree from the University of Szeged, Hungary. Professor at the New York University.

PAPP, Tibor

Költő, író, műfordító, tipográfus. 1957. óta Nyugaton él. 1962-ben a Magyar Műhely egyik alapítója. A Francia Írószövetség vezetőségi tagja.

Poet, writer, literary translator, typographer. Lives in the West since 1957. Founding member of the artistic association 'Magyar Műhely'. Member of the executive committee of the French Writers Association.

PÉTER, László

A University of London történelem emeritusz professzora. A Magyar Tudományos Akadémia külső tagja.

Emeritus Professor of History, University of London. External Member of the Hungarian Academy of Sciences.

TÜSKI, István

Református lelkész, egyháztörténész. 1947 óta él Hollandiában. A Mikes Kelemen Kör, a Hollandiai Magyar Protestáns Keresztény Lelkigondozói Szolgálat és a vianeni Magyar Otthon egyik alapítója.

Reformed minister, church historian. Lives in the Netherlands since 1947. Founding member of the Mikes Kelemen Association, the Christian Pastoral Service in the Netherlands, and the Hungarian Center in Vianen.

Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián

KIBÉDI VARGA, Áron

TÓTH, Miklós

NÉMETHY KESSERŰ, Judit : Dél-Amerika magyar származású fiatalága – tegnap és ma¹

Nagy öröm számomra, hogy az idej Tanulmányi Napok témája "A magyar ifjúság – világszerte", és hogy ebben helyet kap Dél-Amerika magyar ifjúsága is. Előrebocsajtom, hogy egy egyórás előadás szükségszerűen leegyszerűsített tényeket hozhat csak, és általánosításoktól nem lehet mentes. (A neveknél is ez a helyzet. Csak néhány, évtizedekig az ifjúságért munkálkodó személy nevét emeltem ki, ami a kimaradottakkal szemben semmiképpen sem igazságos.)

Bár a 20. század során Latin-Amerika minden sarkába kerültek magyarok, három országra szeretnék szorítkozni, mégpedig, abc sorrendben: Argentínára, Brazíliára és Venezuelára, mert ez az a három dél-amerikai ország, ahol még ma is létezik olyan ifjúság, amelyik a magyarsághoz kötődik, részben magyarul beszél, magyar gyökereit ápolja. Zárójelben megjegyzem, hogy legrészletesebben Argentínát fogom kezelni. Nemcsak azért, mert ott nőtem fel és ezért a legjobban ismerem, hanem mert még ma is ott van a legjelentősebb magyarul beszélő, magyar származású ifjúság. (No meg onnan származik a jövőbeli holland királyné!)

Mindenekelőtt a távolságokat szeretném kiemelni:

- Caracas és Buenos Aires között 5200 km van, annyi, mint Amszterdamtól az Urálig.
- Caracas és São Paulo közötti távolság 4500 km: több mint Amszterdam és Moszkva között.
- São Paulo 400 km-re fekszik Rio de Janeirótól. São Paulo és Buenos Aires 1700 km-re vannak egymástól.
- Argentína hossza: 3800 km. Annyi, mint Amszterdam-Jeruzsálem.

Ezek mind légvonalbeli távolságok. Szárazföldön, néhol úttalan utakon, sokkal több lenne. Ugyanakkor pl. Caracas és Buenos Aires között alig van légi közlekedés.

Noha Európában általában a dél-amerikai országokat egy kalap alá veszik, hadd mutassak rá csak egyetlen megkülönböztető tényezőre: az összes dél-amerikai ország közül csak kettőben jogos létező középosztályról beszélni: nevezetesen Argentínában és Uruguayban. A többi országban, tehát köztük a tanulmányom tárgyát képező Brazíliát és Venezuelát beleértve, van egy ún. "kiváltságos" vagy "felső tízezer"-nek nevezett réteg, – és aztán van a nagyszámú "nép". Ez természetesen szintén egy leegyszerűsített általánosítás, hiszen pl. Brazíliában ma már, az európai bevándorlás által szintén kiépült a középosztály, de azért fontos kiemelni, mert valóban óriási különbségek vannak országról országra.

Dél-Amerika magyar származású ifjúsága – tegnap és ma

Nem véletlen, hogy címemhez a "származású" szót ragasztottam. Ellentétben más nyugati magyar gócpontokkal (nevezetesen USA, Kanada, Ausztrália és nem egy európai ország), ahova szüntelenül érkeznek új magyar bevándorlók mind az anyaországból, mind Erdélyből, a Felvidékről és a Vajdaságból, Dél-Amerikába 1956 óta nem volt számottevő magyar bevándorlás. Ott tehát a mai magyar gócpontok ifjúsága kizárólag harmad-, sőt negyed-generációs fiatalokból tevődik össze. Ők elsősorban azoknak a leszármazottai, akiket összefoglalva "48-as emigrációnak" nevezek. Ezek az ún. "dipik" ("Displaced Persons"), vagyis akik a II. világháború után, a bolsevizmus elől menekülve, 1947 és 1951 között kerültek Dél-Amerikába: katonák, közigazgatási és minisztériumi tisztviselők, egyetemi tanárok, orvosok, művészek, tudósok, diplomaták, írók, jogászok. Elsősorban középosztálybeliek, de voltak köztük arisztokraták és kisiparosok is. Vagyis többnyire értelmiségiek, akik az új világban szakképzettségüket nem használhatták, a nyelvet nem ismerték, s így igen nehéz körülmények között alapozták meg megélhetésüket, gyári munkások lettek, meg szakácsok, utcai árusok, pincérek, teherautó sofförök, portások. Érthető módon igényük volt a magyar közösségi életre: magyar nyelvű istentiszteletre, összejövetelekre vágytak, hasonló gondolkodású és hátterű emberekkel igyekeztek összejönni. Így ahhoz, hogy a mai ifjúság magyar öntudatát, magyar érzelmét megértsük, rövid visszapillantást kell adjunk az egyes 1948-as kolóniák alakulásáról, intézményesedéséről, és a fiatalág magyarságneveléséről.

Leszögezem tehát, hogy mindhárom országba lényegileg ugyanez a fajta magyar emigráció került, mégpedig ugyanabban az időben, 2-3 év eltéréssel. Sokkalta kisebb mértékben kerültek még ide 56 után is emigránsok.

¹ A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2001. évi, 42. Tanulmányi Napok konferenciáján elhangzott előadás. "Magyar Ifjúság World-Wide és Emlékünnepély 50 év Mikes"; 2001. szeptember 6-9., Elspeet, Hollandia.

Bajban vagyunk, ha megbízható számokat keresünk, hiszen egy dolgot akarnak a számok és statisztikák elhítenni velünk, és gyakran merőben más a realitás. Kötöttem magam tehát elfogadott statisztikákhoz (ezeket mind a Magyar Külügyminisztérium, mind a Magyarok Világszövetsége terjeszti), hiszen szükséges, hogy érthető nagyságrendekről beszélhessek. Ezek szerint abból indulok ki, hogy Argentínában 30 ezer, Brazíliában 100 ezer, Venezuelában pedig 10 ezer magyar, illetve magyar leszármazott él (természetesen a korábbi bevándorlók leszármazottait is beleértve). Akkor közeledünk jobban a valósághoz, ha ezeknek a számoknak legfeljebb a 10%-át vesszük, mint aktív, számontartható magyarságot. Más szavakkal: azokra vonatkoztatva ezt a jelzőt, akik résztvesznek magyar kulturális vagy egyéb rendezvényeken, istentiszteleteken, valamilyen fajta magyar nyelvű sajtóterméket járatnak, megjelennek a nemzeti ünnepek összejövetelein, felvonulásokon résztvesznek, egyesületekben tagok. Például USA-ban kis híján 1,6 millió személy írta be magát a 10 évvel ezelőtti népszámláláskor, mint aki magyar származású vagy valamilyen fajta magyar kötődése van. USA-ban is legfeljebb 10% az aktív magyarság. Ez Kanadára is vonatkozik.

Mielőtt a részletes elemzésre térnék át, tömören leszögeznék a magyar emigrációra kiható két fontos pontot mind a három országban:

- ARGENTÍNÁBAN nincs etnikai diszkrimináció. A bevándorlók szabadon telepedhettek le ott, ahol akartak.
- BRAZÍLIÁBAN a fehér fajta könnyebben érvényesül. A bevándorlók szabadon telepedhettek le ott, ahol akartak. Megkötést legfeljebb a klíma okozott (a trópusi körülményeket az európaiak nehezen viselték, ezért inkább a déli részeken telepedtek le).
- VENEZUELÁBAN a fehér ember könnyebben érvényesül, de az 50-es évek elején számos bevándorlót belföldi munkákra szerződtettek, és csak évek múltán telepedhettek le a fővárosban.

Mindhárom ország azokban az években "jó" országnak volt nevezhető, vagyis bőven volt munkalehetőség, volt szabadság, stabilitás, a gyerekek tanulhattak. Különböző okoknál fogva, mindhárom ország gazdasági téren nagyot bukott. Már 1956-ban Argentína és Brazília nem számított "jó" országnak, sem politikai, sem gazdasági szempontból. Ezért az 56-os emigráció más befogadó országokba került, és a már meglévő magyarságból is igen sokan továbbvándoroltak.

Kezdjük **Argentínával**. Lakossága ma 36 millió, a főváros, Buenos Aires külvárosaival együtt 13 millió. Egész Magyarország lakossága bőven beférne Nagy Buenos Aires-ben!

Az évek óta menekült táborokban tengődő közép- és kelet-európai "dípik" számára elsőnek Argentína nyitotta meg kapuit. Perón elnöknek akkortájt tervszerű népesítési szándéka volt, ugyanis évente 50 ezer személyt akart betelepíteni Spanyolországból és Olaszországból. Kellő számú jelentkező hiányában a hivatalos verbuváló megbízottak a nyugat-európai menekült táborokba mentek érdeklődők után nézni. Ennek eredményeként 1947 és 1949 között több ezer magyar menekült érkezett Buenos Aires kikötőjébe.

Az akkori igen jó gazdasági viszonyok között szinte mindenki azonnal talált munkát és bérlakást is. Ebben páratlan segítségükre volt a már ott élő ún. "régi" magyarok széles rétege, akik tolmácsolással, tanáccsal, összeköttetéssel, sok esetben pénzkölcsönrel, kezeskedéssel, bútorral, vagy egyéb háztartási felszereléssel önzetlenül ellátták az újonnan érkezetteket.

A "régi" és "új" magyarok társadalmi háttere és érdeklődési köre viszont merőben különbözött. Az újonnan jöttek nem szívesen vettek részt a már meglévő magyar klubok életében: saját gyülekezőhelyre, kulturális intézményekre vágytak.

Így történt, hogy két éven belül, – a semmiből – hatalmas szellemi életet hoztak létre: központi székház Centro Húngaro néven, szabadegyetem, tudományos akadémia, színház, könyvkiadás, sajtó, s emellett számos társaság alakulása: Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (MHBK), férficserkészek, argentin-magyar kulturális társaság, később tűzérek, mérnökök ...

Néhány számadat jól aláfesti a szellemi tevékenységet:

Könyvek: 7 könyvkiadó az évek során (1948 és 1968 között) 155 magyar könyvet adott ki: kiváltképpen magyar klasszikusokat és olyan szerzők műveit, akik otthon tiltva voltak.

Sajtó: 1948 és 1968 között 62 emigrációs lap jelent meg Argentínában, amelynek 34%-a 5 évnél tovább élt. Ma az egyedüli túlélő a Délamerikai Magyar Hírlap, amely az 1929-ben megalapított Délamerikai Magyarságnak egyenes jogfolytonos utóda. Szerkesztője évtizedek óta a ma 82 éves Czanyó Adorján.

Volt Mindszenty Akadémia és Pázmány Péter Szabadegyetem, ahol előadás sorozatok, ankétok, vitaestek, tanfolyamok hangzottak el.

Voltak ezenkívül színi előadások is, Magyarország legjelesebb színészeivel (Páger Antal, Vaszary Piroska, Szelezky Zita, Hajmássy Miklós, Cselle Lajos, Szilassy László, Komár Júlia, Eszenyi Olga – eleinte együtt, egy színpadon!). Húsz év alatt összesen 117 előadást tartottak Argentínában, és 99 darabot adtak elő. A színjátszó társaság nagyszámú vendégszereplést rendezett Braziliában, sőt még Venezueláig is eljutott. Hajmássy és Komár kivételével mind továbbvándorolt.

Térjünk rá előadásom témájára, az ifjúságnevelésre. Ezen a téren az argentinai emigráció érte el a legnagyobb eredményeket. Az odaérkezett nagyszámú pedagógus és nevelő között, Dr. Girsik Géza és felesége, Piri néni kezdtek hozzá elsőként – már 1949-ben – a kolónia apró gyerekei oktatásának, folytatva azt a munkát, amelyet 1945-ben, az innsbrucki menekülttáborokban indítottak. Magyar gyereknyaralást is szerveztek, kihasználva a Fundación Eva Perón ingyenes programját. Így adódhatott, hogy 1950-ben egy egész kis csapat emigráns magyar gyerek együtt nyaralhatott ingyen.

Emellett nagy volt amúgyis az ifjúság kulturális igénye és ezirányban való szervezkedése. Azokra a fiatalokra utalok, akik tizenévesek voltak amikor szüleikkel menekültek, a németországi lágerekben legfeljebb az érettségig jutottak, de a kivándorlás után nem remélhették, hogy egyetemen tanuljanak, – pénzt kellett keressenek az egész család megélhetésének biztosítására. "A buenosairesi húszévesek gondja" c. cikk, amelyik 1949. novemberben a Magyarok Útja c. hetilapban jelent meg, kellően érzékelteti ezt az igényt:

"... 80-100-an lehetünk, akiket a mostoha menekült-sors ide, a szabadságnak erre a boldog földjére vetett. Nem tanulhatunk a kenyérharc miatt... Sehol a világon nincs ma egy csomóban annyi tudós, professzor, tanár, nevelő, mint itt Argentínában. Ismeretesek a nehézségek. Mégis kérünk mindenkit, akiket illet, a leendő Mindszenty Akadémia szerveit, a Centro Húngaro vezetőségét: teremtsenek lehetőséget a mi tanulásunkra."

Így indult be a Centro Húngaro ifjúsági csoportja. 1950-ben havi irodalmi délutánokat rendeztek, szavalatokkal tarkított előadásokkal. Ebben a Mindszenty Akadémia tagjai is közreműködtek, előadásokat tartottak. Így jött létre 1952-ben a Pázmány Péter Szabadegyetem, az ifjúság igényeit kielégítendő.

Ifjúsági vonalon az Argentínába érkezett Angolkisasszonyok végezték a legjelentősebb munkát. ők teremtették meg a Plátanosi Intézetet, amely eleinte bentlakóként fogadta a kolónia gyerekeit. Az intézet nagyrészt az egész kolónia közadakozásából jöhetett létre: az apácák családjáról családra járták végig a kolóniát, és mindenki anyagi lehetőségeihez mérten vásárolt tőlük ún. "téglaegyeket".

Máter Juhász Mária is angolkisasszony volt és az ő leleményességének, személyes varázsának, és nem utolsó sorban pedagógiai tehetségének köszönhető a Zrínyi Ifjúsági Kör megteremtése 1952-ben. Ez a mindennapi nyelven ZIK-nek nevezett kör eleinte önképzőkörnek indult, majd mindinkább a hétvégi magyar iskola szerepét töltötte be és még ma is ilyen értelemben működik. Máter Juhász már nem a Pázmány Péterbe tömörülő húszéveseket célozta meg, hanem a fiatalabbakat, 12-től 19 éves korig. Abban az időben a magyar nyelv természetesen megvolt, de hiányzott a magyarságtudat fejlesztése, a történelem és irodalom megismerésén keresztül.

Utolsónak említem ugyan, de fontosságban elsődleges a külföldön működő Magyar Cserkészszövetség munkája, amelynek elejétől kezdve Bodnár Gábor volt *spiritus rectora*, egészen 1996-ban bekövetkezett haláláig. E szövetség kötelékébe tartozó cserkészcsapatoknak meghatározó szerepük volt – és van még ma is! – az ifjúságnevelés, valamint az utánpótlás biztosítása érdekében.

Argentínában már 1948-ban indult a szervezkedés, és a valódi cserkészmunka ifjúsági szinten 1952-ben kezdődött el. Ekkor érkezett ugyanis Argentínába Nt. Leskó Béla ev. lelkész, aki Buenos Airesben fiú cserkészcsapatot alapított. Leskó Béla is terméke volt annak a lelkes mozgalomnak, amely a nyugat-európai menekült táborokban meggyőződéssel és óriási lendülettel, mondhatni "gyorstalpaló kurzusokban" képezte ki a fiatal cserkészvezetőket, akik a továbbvándorlás alatt különböző országokba kerültek. Bodnár Gábor volt a vezetőképzés motora, aki társaival együtt egyfajta látnoki megszállottsággal vetette bele magát a fiatal menekült képzésébe, mielőtt ezek a szélrózsa minden irányába szétszéledtek volna. Erre a képzésre annál is inkább szükség volt, mivel Magyarországon 1947-ben betiltották a cserkészmozgalmat. Egészen 1990-ig a Magyar Cserkészszövetség csak külföldön működött, és minden országot felölelt, ahol magyar emigráns kolóniák léteztek. (Mint érdekes adalékot itt megemlítem, hogy a rendszerváltás óta a Külföldi Magyar Cserkészszövetség működése és létszáma nem csökkent, hanem még növekszik is!)

Buenos Airesben a fiúcserekész szervezkedést nemsokára a lánycserekész munka is követte, a szintén angolkisasszony Máter Bodolai Margitnak köszönhetően. 1955-ben már négy cserkészcsapat működött. A 60-as évek elején együttesen 250-nél több

aktív cserkészt tartottak számon, 6 éves kortól egyetemistáig. A heti összejöveteleken kívül portyákat, akadályversenyeket, regős hétvégeket, nyáron kéthetes táborokat és vezetőképző táborokat szerveztek. A cserkészletben való részvételnek fő feltétele volt, hogy rendszeres tanulók legyenek a hétfégi magyar iskolában, hogy eleget tudjanak tenni a Cserkészszövetség magyarságismereti követelményeinek. Ezért a Buenos Aires-i cserkészek mind rendszeresen jártak (és járnak) a Zrínyi Kör foglalkozásaira.

Mindez idillikusnak hat. De jöttek Argentína számtalan és állandó jellegű politikai és gazdasági válságai. Ezek óhatatlanul kihatással voltak (és vannak ma is!) a magyar koloniális életre. Már az 50-es évek végén, az első gazdasági krízis alatt, egész családok kezdtek továbbvándorolni az Egyesült Államokba és Kanadába. Igen sok fiatal került így el Argentínából. Már akkor kezdett csökkenni a kolónia létszáma.

Többnyire minden emigrációról megállapítható, hogy a második generáció után törvényszerűen felgyorsul egy természetes asszimilációs folyamat: a kezdeti beilleszkedés után szükségképpen bekövetkezik a környező világba való felszívódás, amely általában a nyelv és gyakran az identitástudat elvesztését jelenti. Az asszimiláció tehát elkerülhetetlen, magyar berkekben is. Ezért érdekes tünet, hogy Dél-Amerikára vonatkozóan mindez csak részben érvényes. Némiképpen ugyanis kitolódott ez az asszimilációs folyamat, jöhet semmi "friss vér" nem érkezett a kolóniákba az 1956-os magyar forradalom óta, és így kizárólag a biológiai szaporulatra vannak utalva.

Itt térek rá a második tanulmányi országunkra, **Brazília**ra, a déli félteke legnagyobb országára: 8 és fél millió km². Lakossága ma 170 millió. Fővárosa Brasília. Rio de Janeiro lakossága külvárosaival együtt 7 millió, São Paulo lakossága külvárosaival együtt 15 millió.

Ahogy már említettem, teljes mértékben megvannak a kezdetbeli párhuzamok Argentínával. Brazília is nagyszámú magyar "dipi" érkezett a 40-es évek végén. Az újonnan jöttek itt is a régi magyarok segítségére számíthattak. Mindkét országban az új bevándorlók is intézményesedtek, egyházakat, klubokat, egyesületeket alapítottak. Míg az Argentínába érkezettek lényegileg csak a főváros környékén – Buenos Airesben – telepedtek le, Brazíliában két gócpontban tömörültek: Rio de Janeiroban és São Paulóban.

Elsőnek Rio de Janeiroban szerveződött a magyar egyesületi élet. Már 1949-ben itt alakult meg az első tengerentúli magyar cserkészcsapat, Szirmay Iván vezetése alatt. 1950-ben létrejött a Brazil-Magyar Kultúr Egyesület. Számos rendezvényt, színi előadást, szavalóversenyt szervezett, tájékoztató közlőnyt adott ki, könyvterjesztést vállalt, és nyelv- és magyarságtudományi tanfolyamokat tartott. Fő célkitűzése mindvégig az ifjúsági munka támogatása volt. Ennek érdekében már az 50-es évek elején Muryban (Riótól 100 km-re) létrehozták a Mindszenty József cserkészparkot. Dr. Dömötör Miklós és dr. Taubinger István (írói nevén Mailáth István) volt a fő kezdeményezője és létesítője a rioi cserkészparknak és általában a rioi magyar életnek.

São Paulóban eleinte a magyar bencések voltak a kulturális és ifjúsági munka középpontjában. Nekik köszönhető Brazília legnagyobb magyar hetilapjának, a Délamerikai Magyar Hírlapnak kiadása és magyar könyvek terjesztése is. Azonban magyar ifjúságnevelés szempontjából legnagyobb érdemük a cserkészlet megszervezése, ami azért is fontos, mert az ifjúsági munka Brazíliában lényegileg a cserkész munkával volt egyenlő. Ellentétben Argentínával ugyanis, Brazíliában a mai napig nem létesült magyar iskola. Ugyanakkor a rendszeres cserkész munka előmozdítására két cserkészparkot is létrehoztak, São Paulo közelében. A brazíliai cserkészlet soraiból a későbbiekben a külföldi magyar közélet nem egy vezető egyénisége és szellemi alkotója került ki. Gondoljunk itt, Brazília szorítkozva, négy világszerte ismert névre: Cseh Tiborra, Dömötör Gáborra, Pillerné Tirczka Évára, Gémesné Réz Katalinra. A Bencések között pedig emeljük ki különösen Tóth Veremundot és Gácser Imrét.

Amikor a 60-as években Brasília lett a főváros, Rio de Janeiroban erősen csökkentek a megélhetési lehetőségek. Ekkor sok magyar család a rohamosan iparosodó São Pauloba, vagy külföldre - főleg Kanadába - telepedett át. A koloniális élet is hanyatlásnak indult: ma csupán 20-30 család él még Rióban, de gyermekeik már nem tudnak magyarul. São Paulo-ban azonban tovább gyarapodott a kolónia. A 60-as, 70-es években Szeretetház létesült az időseknek, és az evangélikus egyházban két új cserkészcsapat is alakult.

São Paulóban indították el a cserkészek – külföldön elsőként – a regölést, vagyis a népi (és az ő esetükben általános) kultúra tudományos szinten való tanulmányozását, ápolását. Dráma csoportjuk magas színvonalú előadásokat tartott, elsősorban Németh László darabokat mutatott be. (São Paulóban volt a Galilei ősbemutatója, 1956 tavaszán, néhány hónappal megelőzve a magyarországi bemutatót!) 1956 ötödik évfordulóján a szabadságharc verseiből megrázó műsort adtak elő.

(Itt említem meg, hogy braziliai és argentinai cserkészvezetők dolgozták ki a 70-es években – és azóta is ők vezetik – az ún. Corvina programot, a külföldi Cserkészszövetség nevelési rendszerének egyik oszlopát. Egyetemista korú fiatalok nyári szünetük alatt 10 napon keresztül, tábori keretben, a mindennapoktól távol, kizárólag a magyar kultúra alkotásaival foglalkoznak: verseket, novellákat elemeznek, magyar zeneszerzők műveit hallgatják, képzőművészeti alkotásokat tanulmányoznak, színdarabot adnak elő, – és megvitatják az Ember tragédiáját. Mindez a másod- harmadgenerációs fiatalok magyar szellemiségét erősíti, kitarja előttük a magyar kultúra kincsesládáját.)

Szót kell ejtsek a braziliai gazdasági helyzetről, és hogy ennek mi volt befolyása a braziliai magyarságra. Itt állandóan ismétlődő gazdasági problémákról beszélhetnénk, amelyek igen nagy mértékben megakadályozták az előmeneteli lehetőségeket. Ezért határozták rá magukat nagyon sokan a továbbvándorlásra. Mindazonáltal meg kell említeni, hogy a brazil környezet igen barátságosan fogadja a bevándorlókat és gyorsan beszívja az embereket. Könnyű a beolvadás. A brazil nép békés természetét egy tréfás anekdotával is illusztrálhatom. Miután a nép nem szeret verekedni, véres forradalmak nincsenek. Így mesélik braziliai barátaim: "Mi egy nagy forradalom? Két generális találkozik. Szembenállnak egymással. Kezet nyújt az egyik a másiknak azzal, hogy 'Te nyertél'. És ezzel vége a forradalomnak. Hasonló a hatalomátvétel. Ötévenként váltják egymást. A fentlévő diktátor magától adja át a hatalmat a következőnek." – Ebben a dél-amerikai országban is csak nehezen és dőcögve köszöntött be a demokrácia.

Most kerül sor a harmadik országra, amelyet röviden elemezni szeretnék:

Venezuela. 24 millió lakosa van. Caracas közel 4 millió lakos.

Szemben az argentinai és braziliai kolóniákkal, ahol a régi magyarok intézményesen és egyénileg is segítettek az újonnan érkezetteknek és az államhatóságok megkötések nélkül engedték őket letelepedni, Venezuelában alig voltak korábbi magyar emigránsok, és több esetben az új bevándorlók csak kijelölt helyeken üthették fel sátorfájukat. Mindezek miatt az első időkben igen nyomorult körülmények között kezdték el új életüket. A három ország közül ide érkezett a legkisebb létszámú magyar emigráns csoport. Mégis – mint a másik két országban is – a legrövidebb időn belül hozzákezdtek a közösségi élet megalapozásához, a vallás és hagyományok megtartásához, továbbadásához. Az 1950-es évek elején létrejött a Magyar Református közösség, majd a Katolikus Nőegylet, az MHBK csoport és a könyvatos Karibi Újság, élén Rozanich Istvánval, aki haláláig szerkesztette.

Venezuela gazdag olaj-évei a magyar kolóniára is kihatottak. 1969-ben felépült a Magyar Ház, amellyel pezsgő társadalmi élet kezdődött, bálokkal, kulturális előadásokkal, társas összejövetelekkel, színházi estekkel. Számos emigráns magyar író, színészt, tudóst, előadót hívtak meg.

Kezdetől fogva a kolónia ifjúsági vonalon volt a legtevékenyebb. Itt is a "dípí" lágerekben képzett cserkészvezetők kezdték el a munkát, élükön Krisch Ervinnel és Kristó Nagy Katalinnal. Már 1950-ben két cserkészcsapat alakult, amelyek aztán igen felerősödtek az 1956-ban érkezett fiatalok csatlakozásával. Az 56-osok indították el az óvodát és táncsoportot is. Míg a táncsoport azonban minden időszakban fontos szerepet töltött be, az óvoda hol létezett, hol nem. 1975-ben, Mindszenty hercegprímás látogatásának hatására nagyon sokan vissza- illetve bekapcsolódtak a kolóniába. Ekkor alakult újra a mindennapos óvoda – az öregcserkészcsapat kezdeményezésére. Így a magyarságnevelés kizárólag a cserkészcsapatokra maradt. Fiataljaikat rendszeresen és nagy számban felküldték a Külföldi Magyar Cserkészszövetség központi táboraiba, a New York állambeli Fillmoreba, már csak azért is, mert – mint ahogy a bevezetőmben említettem, – a dél-amerikai Venezuelának sokkal könnyebb az észak-amerikai kontinens felé közlekednie, mint saját kontinensének délebbre fekvő országai felé.

Ami pedig a nyelvet illeti, már a 70-es években komoly gondok voltak az újabb generációk magyar nyelvtudása körül, ezért spanyol nyelvű cserkészcsapatot hoztak létre a magyarul nem tudó magyar származású gyermekek számára. Ez teljesen ellenkezik a Külföldi Magyar Cserkészszövetség elvével, aminek folytán nem is ismerte el ezt a csapatot. Működésük meg is szűnt, néhány év után, utánpótlás hiányában. Önállóan nem voltak életképesek.

Dél-Amerika magyar származású ifjúsága, tegnap – és ma

Elérkezett a pillanat, hogy rátérjünk a mára. A mai helyzetet szintén országonként szeretném elemezni.

Mint bevezetőmben említettem, mindhárom ország magyar fiataljai majdnem kizárólag az ún. "dípí" leszármazottai, vagyis akiknek nagyszülei, dédszülei a II. világháború után, a bolsevizmus elől menekülve, 1947 és 1951 között kerültek Dél-Amerikába.

Argentínában az első generáció által létesített intézmények nagyrésze a mai napig működik. Legalábbis a lényeges része, nevezetesen az ifjúságnevelésre vonatkozó berendezkedések. A Máter Juhász által megalapított Zrínyi Ifjúsági Kör vezetését a Máter eltávazása után 1962-től kezdve Lomniczy József vette át, aki segítőgárdájával együtt (élükön Benedek Lászlóval és Marikával) szívósan és kitartással vezette tovább ezt a hétvégi magyar iskolát, 1988-ig, vagyis 26 éven át. Már addig is számos másodgenerációs tanerő segített be, de attól kezdve kizárólag másodgenerációsok kezében van a magyar óvoda és iskola továbbvezetése. Kezük alatt a harmad- és negyedgenerációsok tanulnak, és noha erősen lecsökkent létszámban, de nagyon elfogadhatóan beszélnek még a magyar nyelvet. A természetes lemorzsolódás tünetét még súlyosbítja az a tény, hogy a Zrínyi Kör oktatási programjának követelményei még mindig igen igényesek. Sok szülő nem érti, miért szükséges hétvégről hétvégre kitenni gyereket ennek a viszonylag magas szintű tanulás nehézségeinek. A cserkészet továbbra is vonzó és megadja az egyik okot, mint változatlan követelmény, arra, hogy a gyerekek járjanak a magyar iskolába.

Mindez ma már csak egyetlen erős gópontra szűkölt le: Buenos Aires egyik északi külvárosában, a Hungária Egyesület körül folyik a hétvégi magyar foglalkozás, vagyis a cserkészet és a Zrínyi Kör. Utóbbit a fiatal vezetőgárda most már új, kibővült programmal látja el. Hetente 8 osztályban gyűlnek a gyerekek, óvodástól az ún. "érettségi" csoportig. Tavaly megkezdte működését a "Széchenyi csoport", olyan gyermekekkel, akik még nem tudnak magyarul. A gyermekek célja: úgy megtanulni magyarul, hogy a szabvány osztályokban és a cserkész foglalkozásokon is résztvehessenek. A Zrínyi Kör másik rendhagyó újítása a műhelyek bevezetése. Tavaly óta, a tanóra és a cserkészösszejövetel után, sport, szellemi és szalonfoglalkozások között választhatnak a fiatalok (vívás, tánc, kézimunka, színház, kerámia, magyar kultúra, stb.). A lényeg az, hogy nem kötelező, és hogy a műhelyeken való részvételhez nem előfeltétel a magyar nyelvtudás. Így nyújt hétvégenként a Zrínyi Kör és a cserkészet teljesfokú elfoglaltságot a magyar származású fiatalok számára.

Mind ez a munka nem lenne azonban elegendő, ha a fiatalok nem kerülnének kapcsolatba az élő magyar valósággal. Ezért óriási jelentőségű a Zrínyi Kör ösztöndíj diákcseréje akciója Magyarországgal, amelyet már 12 éve tart fenn. Eddig 17 ösztöndíjas töltött közel egy évet Budapesten, és 12 magyarországi diákot láttak vendégül a Buenos Aires-iek. Ez a program, a Külföldi Magyar Cserkészszövetség magyarországi ösztöndíjaival együtt, igen nagy lehetőséget nyújt a nyelv és kultúra megtartásához.

Argentínából indult el a dél-amerikai magyar néptánc fesztiválok gondolata. 1988 óta hat ilyen fesztivál került megrendezésre, felváltva Argentínában, Braziliában, Venezuelában és Uruguayban. Sajnos ezek a fesztiválok, amelyek összehozták Dél-Amerika ifjúságát, mind a négy ország bénító anyagi körülményei miatt ujabban elmaradtak. Ugyanakkor azonban az argentinai és brazil cserkészcsapatok, minden nehézség ellenére is, öt évenként megtartják közös "jubileumi" táborukat, hol az egyik országban, hol a másikban.

Mint érdekes új fejlemény megemlíteném, hogy az Argentínai Magyar Intézmények Szövetsége keletkezése óta (1991) vidéken is kisebb-nagyobb magyar szervezetek kezdték felújni fejükét. Részben olyan szervezetekről van szó, amelyek tagjai már nem beszélnek magyarul, de büszkék magyar származásukra és igénylik a kapcsolattartást mind a Buenos Aires-i gópponttal, mind az anyaországgal.

Az argentinai magyar kolónia még mindig kreatív lényére az is rámutat, hogy 1993 óta létezik egy kb. 30 tagú vegyeskórus, a Coral Hungaria, amely kizárólagosan a magyar zenével és annak terjesztésével foglalkozik. A karvezető maga harmadgenerációs. Az idén április-májusban vendégszereplői körúton voltak Magyarországon, nagy elismerést és sikert aratva. Ezenkívül egy éve két másodgenerációs fiatal kezdeményezése folytán megindult a HungArgenNews. Ez egy villámposztán kiküldött havi Értesítő, amelynek címe "Az Argentínai Magyar Kolónia havi, ingyenes elektronikus kiadványa, az intézmények és személyek eseményeiről". Jelenleg 400 címre küldik ki világszerte. Külön ismeretterjesztési fejezetet is tartalmaz, spanyol és magyar nyelvű cikkekkel. Címe: hungargennews@inbox.as, vagy haynal@newage.com.ar

Braziliában, mint már említettem, ma már egy nagy góppontra összpontosul minden: a São Paulo-i magyar kolóniára. Az 1985-ben megépült Magyar Házban rendszeres egyesületi élet folyik. Itt is már minden a másodgenerációs volt cserkészek kezében van. A regös csoportból fejlődött ki a már 40 éve működő Pántlika táncscsoport, amely 1999-ben Magyarországon résztvett a Dunamenti néptánc fesztiválon. Ma két táncscsoportja van az idősebbeknek, és külön egy a kicsiknek.

A São Paulo-i cserkészvezetők nagy lendülettel álltak neki, hogy végre legyen magyar iskolájuk. Magyarországról kértek állandó tanárt. Egy év nehézség után ez most sikerült, megérkezett a nyelvtanár, és a hét minden napján, több órán keresztül tart nyelvtanórákat, külön és csoportosan. Remény van tehát arra, hogy a magyarul alig tudók is visszakérüljenek olyanok közé, akiket magyarul lehet oktatni történelemre, irodalomra, hagyományápolásra. Tavaly óta 5 fiatal tanuló ösztöndíjjal a budapesti nyelvtanórákban. A cserkészet változatlanul aktív, táborokat, körutakat szerveznek, a táncscsoportok továbbra is nagy

népszerűségnek örvendenek. Általánosan elterjedt a sok vegyes házasság, vagyis azok, ahol csak az egyik házastárs magyar származású. Ezeknek gyerekei nem, vagy alig tudnak magyarul. Mindinkább nagy a beolvadás a befogadó brazil társadalomba és felszívódás a brazil társadalmi életben.

Venezuelában lassan minden tevékenység egy gócpontra összpontosult: a Caracas-i Magyar Házra. Ez lett a venezuelai magyarság életének központja. Vezetői, tagjai, mind a volt cserkészifjúságból tevődnek össze, élükön Nyisztorné Jeszenszky Judittal és Diegoné Fedor Alizzal. Itt gyűlnek a cserkészcsapatok, itt működik a mindennapos óvoda (jóllehet ma már igen kis létszámmal), itt gyakorol a még ma is létező két táncsoport. A venezuelai magyar ifjúság néptánc terén a legtevékenyebb. Az évek során 9 magyarországi, illetve kárpát-medencei néptánc tanárt láttak vendégül, akik több hónapon keresztül tanították a csoportok tagjait. Minden évben résztvesznek a Venezuelai Folklor Tánc Fesztiválon, s aktív szervezői voltak a dél-amerikai magyar néptánc fesztiváljainak is.

Mindazonáltal tény, hogy Venezuela az az ország, ahol a három ország közül leginkább hanyatlott a magyar nyelvpolás. Azonban igen biztató jelek is vannak. A Cserkészszövetség nyomására, két éve magyar iskola is beindult. A kolónia azon dolgozik, hogy magyarországi tanítónőt hozasson 1-2 évre. Ezenkívül, tavaly óta évente 6, vagyis összesen 12 fiatal tanul a Magyar Nyelvintézetben. Ezt elősegíti, hogy sok nem magyar-származású szülő lelkes pártolója mind a cserkészletnek, mind a táncsoportnak. Anyagi áldozatokra hajlandók, hogy gyermekeik elsajátítsák a magyar nyelvet, megismerjék a magyar kultúrát. A sűrűsödő magyarországi kapcsolatok által remélik kitolni a valószínűleg elkerülhetetlen beolvadást.

Összevetve a három országot, a közös nevező közöttük az, hogy mind az argentinai, mind a braziliai, mind pedig a venezuelai magyar származású fiatalok egy része tevékenyen részt vesz még a magyar közösségi életben, elsősorban a cserkészletben és néptáncsoportokon keresztül. Ugyiszintén közös nevező az asszimilációs folyamat, noha nem egyforma a három országban: Venezuelában a legerősebb, Argentínában a leglassabb. Ennek okát az emigrációs csoportok kezdeti intézményesedésében és fejlődésében, a befogadó országok jellegében, sajátosságaiban és körülményeiben, – de egyúttal ifjúságának nevelésében is kell keresnünk. Mindhárom országban – a kezdetekhez viszonyítva – nagyon erősen lecsökkent a magyar koloniális élet, vagyis az aktívnak nevezhető magyarok létszáma. Nem lehet eleget ismételni olyan tényezőket mint a lemorzsolódás, a nagyfokú asszimiláció, az új bevándorlók hiánya, és nem utolsósorban a gazdasági körülmények okozta nehézségek. Az eredmény az a mai magyar élet, amelyet talán a tegnapihoz viszonyítva csökevénynek nevezhetünk, és ez nemcsak a mennyiségre, hanem sajnos a minőségre is vonatkozik.

Teljesen hozzáállásunktól függ, hogy hogyan ítéljük ezt meg. Itt jön a híres félig tele, vagy félig üres pohár elmélet. Én a félig tele pohár mellett szavazok, – de ez nem kizárólag a kolóniák érdeme, hanem a történelmi helyzet gyökeres megváltozása által adott új körülményeknek és lehetőségeknek is köszönhető. A magyarság szempontjából radikális változás történt 1990-ben. Ez a változás lényegesen kihat a nyugati összmagyarságra. A dél-amerikai magyar kolóniák esetében, a magyar rendszerváltás mondhatni a 24-ik órában történt.

Mindaz az ún. "magyarkodás", amelyet lelkes emigránsok idealizmusból végeztek ötven éven keresztül, az ár ellen úszva, igyekezve minden közömböst magukkal ragadni és meggyőzni a magyarságtudat továbbvitelének szükségességéről, most megváltozott. Mégpedig azért, mert most már a legközömbösebb is megérti, hogy igenis van 1990 óta egy anyaország, kinyílt egy háttország, keletkezett egy támasz, ahonnan nemcsak várhat, de **elvárhat** segítségnyújtást, hogy megmaradjon és továbbfejlődéssel egybekötve létezhesen. De, továbbmenve, itt nem akármilyen háttországról van szó, hanem egy olyan országról, ahonnan felmenői gyökerei származnak, és amely a közeljövőben tagja lesz az Európai Uniónak. Mindez pedig óriási lehetőségeket jelent egy dél-amerikai számára. Mai szókinccsel élve: motivációt nyújt szülőknek és gyermekeknek egyaránt.

Nyugaton igen sokan sokszor úgy érezzük, hogy zárt kapukon döngetünk, ha a most újonnan megnyílt anyaországunkhoz fordulunk. Mert még 10 év után sem érezzük igazán, hogy ott rádöbbenek volna arra, hogy kiaknázatlan tőke rejlik a szétszórtságban létesült magyar kolóniákban az anyaország javára. Ugyanakkor vannak igen biztató jelek. Egyik a Külföldi Magyar Cserkészszövetség által kezdeményezett Collegium Hungaricum Juventutis Occidentalis (röviden CHJO) két-szemeszteres, budapesti magyar nyelv és hungarológia programja, amelyre az Oktatásügyi Minisztérium 30 ösztöndíjat engedélyezett. A másik az Ifjúsági és Sportminisztérium jelzése, amely szerint gyakornoki programot létesítene nyugati fiatalok számára különböző magyar minisztériumokban. Mindkét kezdeményezés igen pozitív és okvetlenül a magyarországi látóköri bővülésére utal.

A magunk részéről meggyőződésünk, hogy még az olyan távolesó magyar kolóniák ifjúsága, mint a három ecsetelt dél-amerikai országban élő magyar leszármazottak is igen jól felhasználható eszközeivé válhatnak külföldön Magyarországra

érdekeinek képviselésében, lobbyzásban, történelmi igazságai terjesztésében. De a fő feltétel ehhez az, hogy ezek a távoli leszármazottak megőrizzék magyarságtudatukat, a magyar nyelvet és hivatásérzéküket. Ma már ezt nem lehet egyedül a külföldi magyar cserkészetre vagy a magyar iskolákra bízni, meg egy maroknyi megszállott idealistára. Ma már ehhez hathatós segítségre van szükség, elsősorban Dél-Amerikában. Ennek a segítségnek gyakorlati kidolgozását közösen kell elvégeznünk Magyarországgal. Ha ez bekövetkezik, Argentínában, Brazíliában és Venezuelában a magyar származású ifjúság nemcsak megmaradni, hanem gyarapodni is fog.

South American Youth of Hungarian Descent : Yesterday and Today

From the turn of the twentieth century, Hungarians emigrated to South American countries for different reasons and in several waves. This paper deals primarily with three countries: Argentina, Brazil, and Venezuela, where there exist, even today, youth groups of Hungarian descent who maintain bonds both cultural and emotional with the country of their ancestors, and to a sizable degree continue to speak Hungarian. These youths are descendants of the so-called "D.P.'s" (Displaced Persons) – predominantly from the Hungarian middle class and intelligentsia – who arrived in the countries referred to above between 1948 and 1951, having fled Hungary following the Soviet occupation at the end of World War II.

The paper examines in detail the predominant role of the educational institutions, such as the Hungarian scout movement in exile and, in the case of Argentina, the Hungarian schools, in maintaining the cultural identity and language of the immigrant population. Over the years, the number of ethnic Hungarians has shrunk substantially, due to assimilation, further emigration as a result of disastrous economies, and lack of new immigration. However, in all three countries there is a strong nucleus of third- and even fourth generation descendants of Hungarians still active in Hungarian cultural life, be it in the scout movement, the Hungarian school or the various folkdance groups.

Sooner or later, total assimilation of these youths would be inevitable were it not for the recent propitious developments in Hungary. Since 1990, they have the opportunity to study there, both at the high school and university level, with the support of their local communities and of scholarships from the Hungarian government. Hungary's new situation in Europe gives a strong motivation to young people of Hungarian descent for maintaining both their Hungarian heritage, their language, and cultural ties.

PÉTER, László : The Realm of St Stephen¹

Pál Engel: The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary 895-1526. I.B. Tauris Publishers, London New York, 2001. 452 pp.

Pál Engel's book breaks new ground. It is the first comprehensive critical history in English of the Danubian kingdom of St Stephen, a leading power of Central Europe in the late Middle Ages. Hitherto medieval Hungary has been discussed in English mostly by generalists in one-volume abridged national histories. Even László Kontler's recently published *Millennium in Central Europe* (1999 Atlantis), undoubtedly the best, devoted only some hundred and twenty pages to medieval Hungary. Engel's text, well over three times longer, packed with a wealth of material economically presented, elevates the subject to a new level. Written in Hungarian, the book reads well in Tamás Pálosfalvi's translation and has been edited by the English medievalist Andrew Ayton. The book is arranged in twenty well-organized, conveniently subdivided chapters; it comes with a proper general index, end notes, maps and bibliography (an apparatus of this order is still absent in most Hungarian historical works). There are no short-cuts in Engel's work. The author, a leading medievalist, the authority on the Angevin and the Sigismund periods, does not lack self-confidence: he is ready to show the wide gaps in our knowledge of the early doings of the Hungarians, he satisfies the scholar's thirst for alternative explanations at some critical junctures in the story and lays bare the sinews of different historical perspectives by bringing the evidence.

The problem of the sources for early Hungarian history is of long standing and is fundamental: evidence from the language, the narrative sources and archaeology lead to conflicting conclusions. It is clear from their language that Hungarians were of Finno-Ugric stock (no established scholar has challenged this view of the Hungarians' origin for well over a century). Yet Arabic, Byzantine and Frankish sources invariably describe the Hungarians as a nomadic "Turkic" people. Furthermore, according to the traditional view (attested by contemporary foreign sources), Hungarians migrated through the Eurasian steppelands, and under the leadership of Árpád, conquered the middle Danube basin between 895 and 900. Yet archeological evidence does not quite support this view. It is just possible that the Onogur (late Avar?) cemeteries of the VIII and the IX centuries were in fact Hungarian: if so, they arrived in the Carpathian basin in two waves at least.

As Engel points out, an important part of these puzzles is the dearth of native narrative sources. In contrast to most parts of Eastern Europe, the history of medieval Hungary can be properly studied because some 300,000 royal charters and other documents survived – even though, as Martyn Rady has recently reminded us in his work on the Hungarian nobility, almost the entire medieval royal archive now lies at the bottom of the Danube. This huge collection was put on barges to save it from Suleyman's advancing army on the last day of August 1526, and the barges sank near Esztergom. Equally importantly, as Engel observes, Hungarian history is 'poorly endowed with narrative sources. Even those that we have are not very informative'.

The very first source is rather late and its status is, to put it politely, problematic. The so called 'Primaeval gesta' (ősgeszta), assumed to be written around 1090 is, as C.A. Macartney convincingly argued some seventy years ago, an imaginative 'reconstruction' from later *gestae* by modern speculative scholarship. A fair number of thirteenth century chronicles survive but they offer only brief accounts of earlier events.

Bearing all this in mind, not surprisingly, early history is burdened with several unanswered questions concerning continuity. To what extent were the institutions and social arrangements, created under King Stephen and his immediate successors during the eleventh century, rooted in the Hungarian pagan traditions of the steppe, and to what extent were they based on civilizations that had predated the arrival of the Hungarians? One thing we can be certain of: no continuity existed with the Roman past. Western Hungary was conquered by the Emperor Augustus and held as the province of Pannonia for nearly four centuries. But that flourishing civilization was destroyed by the invading Huns who were, in turn, replaced by the Gepids and other nomadic tribes, and eventually, by the Avars. The Slavs migrated into the whole region during the seventh century, and Western Hungary went under Frankish control at the end of the eighth. By that time settled populations must have lived in many parts of the country.

The social organization of the Hungarian kingdom, as Engel suggests, could not have been 'created *ex nihilo* after the conquest'. Taking the possible connections in turn, the national tradition, based on the chronicles, identified the Hungarians

¹ First published in 'Hungarian Quarterly'.

with Attila's Huns – a view that no serious scholar would hold today. Continuity with the late Avars, as a possibility, has already been mentioned. It cannot be an accident that in all western languages 'Hungarian' has been derived from the late Avar 'Onogur'. There exist close analogies (without, however, much direct evidence) between Stephen's and the Frankish political institutions. Significantly, the Slavonic language left its mark all over the new order associated with St Stephen. These include the basic terms of the political organization, like king (*király*), comes (*ispán*), county (*megye*), as well as those of the Christian religion, like the names for bishop, priest, monk, and a host of others. Even the names of four days of the week are of Slavonic origin.

After a brief informative account of the Hungarian plundering raids in Western Europe and the Byzantine Empire, the author gets down to the age of Prince Géza (972-997 AD), the great-grandson of Árpád, and his son Vajk, baptized Stephen (997-1038), king from 1000. These were the two leaders who turned Hungary around in a fundamental way that no other ruler or politician has done since. Within two or three generations, nomadic tribes changed their lifestyle: settled in villages (*villa*), each with a church (built of wood, occasionally stone). Géza stopped the raids and sent ambassadors to the Emperor Otto I's court. He reduced the power of the tribal leaders, organized that of the prince, invited Christian missionaries and Bavarian knights to Hungary. Stephen crusaded against paganism, married a Bavarian princess, endowed (by charter) the Benedictine Order with huge tracts of land, established the Church under two archbishops in ten dioceses, organized the royal demesne and some forty counties each headed by a *comes*. The new order was enforced by the enactment of the ruler's two law-books. Stephen was crowned king with the support of the Emperor and the Pope in December 1000; he was canonized in 1083. All in all, Hungary emerged from this transition as a recognized Christian *regnum*, whose first king was venerated for centuries as the law giver, Property, privileges, liberties and obligations were derived from his authority.

Stephen's achievement is a major theme of Engel's book. It is rather odd, however, that the subject is broken up into fragments. In chapter 3 Engel first describes the political events under the rule of Géza and Stephen. This is then followed by the story of Stephen's immediate successors. After that comes a section on King Ladislas I. and another on King Coloman, taking the story down to 1116. Only then do we have sections on Stephen's monarchy, government and the Church.

The triumph of Christianity, as Engel demonstrates, did not obliterate all traces of pagan beliefs and customs which Stephen and his immediate successors ruthlessly suppressed. By the time of King Coloman, however, the reduction of penalties indicates that society had become solidly Christian. Hungarian society gradually changed in the twelfth century. Premonstratensian and Cistercian monastic orders moved in, Hungarian clerics (from around 1150), having studied in Paris, were given important posts in the kingdom and, as elsewhere in Eastern Europe, Western settlers began to move in greater numbers to Hungary, where market places became more numerous and the first towns appeared with German *hospites*. Royal revenues were considerable. Court policy was volatile, and wars with neighbours, who frequently supported rival claimants to the throne, became a royal pastime. Hungary expanded southward. Croatia was attached to the kingdom under Coloman, and conflicts ensued with Venice and the Byzantine Empire over the Dalmatian towns. All this, as well as the intricate dynastic connections and conflicts with Byzantium, are well described in the book.

Engel describes the social hierarchy from the top, the king's tenants-in-chief, the 'counts' (*comes*, holding *honor regis*) through the wider groups of *liber* (*iobagionis castri* and castle folk') down to the unfree population (*servus* and 'slaves'), paying attention to intermediary groups like the *udvornici* and *conditionarii* (as they were called later). The central problem of social transformation was the establishment and protection of land property. Reader would like to know more about a distinction that Engel, in apparent disagreement with other historians, insists on between the 'castle land' of the *megye* and the royal demesne.

The sudden proliferation of the charters after 1200 disperses the mist that shrouds early Hungarian society. From the thirteenth century alone ten thousand documents survived. The growing political influence of the Church and the close connection with the Holy See, i.e., regular papal interference in Hungarian internal affairs, also generated rich, reliable written sources. Society went through profound changes in the thirteenth century: the nobility as a social class and an active political force emerged: it comprised all those who possessed an *allodium*. A noble lived on his own land, in contrast to the serf, who lived on someone else's. The *servientes regis* formed the hard core of this 'more or less homogeneous class', bound together by the 'liberties' recognized in the Golden Bull of 1222. Most nobles possessed only a small property, while the over one hundred high-born kindred, families, which normally claimed descentance from the pagan chieftains, possessed large *allodia* cultivated by serfs. This group emerged as *barones regni* under Andrew II (1205-1235), who gave away castle lands with castle-folk on a very large scale as royal favours to members of his entourage.

The *allodium* was held as an unconditional gift rather than as a fief, although the beneficiary was expected to be at the king's disposal in future military campaigns. As a reaction against baronial power, the *servientes regis* forced the king to issue the

Golden Bull of 1222, which prohibited the granting away of whole counties and listed the privileges ‘conferred on them by the holy king’ (i.e. St Stephen): exemption from tax, subjection to the king alone, the right to be arrested by valid indictment only, and even the right of resistance. Engel makes clear that the old chestnut of possible ‘connections’ (literal of spiritual) between the Bull of 1222 and England’s Magna Charta of 1217 are without any foundation. Not long after the first issue of the Golden Bull, the corporate character of the nobility was strengthened at the local level by the emergence of the autonomous county with its elected judges (*iudices nobilium*) and also by the admission of the nobility’s elected representatives into the royal council to complement the *prelates et barones*. Having described the changes at the centre of the kingdom, Engel does not neglect the outlying areas. He well explains in several sections Transsylvania’s puzzling diversity of distinct ethnic groups, each endowed with entrenched local rights: the Hungarian, Szekely, Saxon, Romanian, and others.

The Mongol invasion was the great calamity that Andrew II’s son, Béla IV (1235-1270) had to face in 1240-1241. Engel is more successful in describing the antecedents than the consequences. Béla, a conservative leader, did his best to restore royal power: he punished severely officials held responsible for frittering away royal castles and rescinded enough of Andrews’ donations to alienate most barons from the court just before the Mongol attack. The king’s army suffered a terrible defeat and Béla barely escaped with his life. The invaders ravaged the country; its centre was particularly devastated: hundreds of villages and some forty monasteries disappeared for ever. Engel describes the king’s changed policies after the Mongol’s withdrawal. Now Béla, like his father, also made large donations and he even encouraged the building of ‘private’ castles. By the end of his reign, about a hundred new stone fortifications defended the kingdom from any possible invasion. Engel also accounts for Béla’s military reforms. What is missing is a general assessment of the king who had been rightly dubbed by posterity as the ‘second founder’ of the kingdom.

Engel’s summary of the messy politics under the Árpáds is excellent. Through the armed conflict between King Béla and his son, the Cuman intermezzo under Ladislaus IV and, above all, because of the factional strife among the barons, the hitherto stable kingdom slipped into anarchy. On the death of the last Árpád king, Andrew III in 1301, the kingdom was in the hands of provincial ‘oligarchs’ and their armed retinues: noblemen who entered the service of a baron (*familiares*).

After a turbulent decade, the Angevin kings re-established order. Charles I Robert (Caroberto) of Anjou, the first of the ‘four outstanding rulers’ in late medieval Hungary, had a long uphill struggle. Although supported by the Pope and the Hungarian hierarchy, he did not have much backing in the country. He did not even possess the regalia, yet managed to rid himself of his rivals by 1307 and was properly crowned with the Holy Crown in 1310. Still, as the king observed, he was able to take ‘full possession’ of the kingdom only by 1323.

Caroberto and his son, Louis I (1342-1382) whose international triumphs earned him the sobriquet the ‘Great’, resumed the Hungarian rulers’ traditional policy of southward and eastward expansion. This course was, at least in the short run, successful in the fourteenth century because of the strong position of the king and the absence of comparable rival powers in the region. Caroberto managed to replace the old baronial class with a new set loyal to him and his son. Also, he and Louis personally led the royal army in the battlefield where Caroberto was not particularly adept. His bellicose son took to the field habitually: ‘It seems that it was war itself that gave him pleasure’ observes Engel adding that ‘his expeditions often lacked a realistic goal’. An obvious example is the Neapolitan adventure which undoubtedly showed Hungary to be a European power, but Louis’ expensive campaigns in Italy did not have a clear strategic aim. However, Louis’ acquisition of the crown of Poland in 1370 enabled him to mediate between Bohemia and Poland, from which Hungary benefited owing to the improvement of stability in central Europe. The Angevin kings did not experience internal political conflicts that put limitations on their active foreign policies and wars. The royal household, the barons and their leading retainers, bound together by their loyalty to the king, formed the narrow circle of the court nobility whose lifestyle was very different from that of the ‘country gentry’. The knightly way of life at the court, the royal tournaments, the Order of Saint George established in 1326, were all manifestations of the new west European spirit, if not quite the culture, of chivalry. The royal domain was still immense. Notwithstanding Caroberto’s and Louis’ extensive donations, the king in Hungary still held nearly a quarter of all land, and if we add all the mining towns and other lands with special privileges the king’s direct lordship’ extended to a third of the kingdom. Over 150 castles were in royal hands at the end of Louis’ rule in 1382. The great secret of Angevin success was probably the lion’s share of the gold mines that Hungary possessed in late medieval Europe. Royal revenues were collected by a network of ten chambers, each directed by a ‘chamber count’ (*comes camerae*) – usually a foreign entrepreneur (!). Engel emphasises that

The chambers and royal finances in general formed part of the king’s private sphere of activity and lay outside the competence of the royal council. That such matters were beyond the reach of the barons was perhaps fortunate since these men appear to have had difficulty with elementary arithmetic. The chamber counts had genuine expertise in financial affairs, but due to their particular situation they were private employees of the king of an inferior social status

and they were, of course, excluded from the council. Only two of the barons had any involvement in finance. The *magister tavarnicorum* traditionally acted as the supreme judge of all people belonging to the chamber, including its count with his staff and the burghers of the royal towns. The archbishop of Esztergom had the right to control, in the name of the reals, the quality of coins and in return could collect the *pisetum* which was one tenth of the income deriving from the coinage (p. 154).

Sigismund of Luxemburg (1387-1437), King of Bohemia and Hungary was the author's third 'outstanding ruler' – an assessment that involves a refreshingly new way of looking at this 'foreign' king. Hitherto Hungarian historians (perhaps relying too much on Thuróczy's Chronicle, written from the perspective of the Hunyadi party) looked on Sigismund as an ineffective 'absentee' king who was at the mercy of powerful baronial cliques, a puppet of the 'Garai-Cillei league'. Also, there were far too many foreigners in the king's entourage to make him popular in the country. At any rate, his main interest was to fulfil his life's ambition to become Holy Roman emperor, which he eventually did, to the detriment of Hungarian interests. It is true that when Sigismund was elected to the throne he was at the beck and call of the baronial 'league' in office, which he himself was forced to join, and that he was later even imprisoned by them for a while. He also was the first Hungarian king whose government, throughout his long tenure, suffered from a serious cash shortage.

There is, however, another side to the story. Shortage of cash to finance government policy was a serious problem that, without exception, all of Sigismund's successors had to face. As to being in the clutches of a baronial clique, Sigismund, as a king, had a career rather similar to Caroberto's: through compromise and effort he succeeded in replacing a large part of the baronial class with his own men, who served him faithfully. At the end of his reign, as Engel points out, half of the forty wealthiest landowners were *homines novi*, and most of them were Hungarian. The fact that Sigismund could be away for long periods on imperial affairs without endangering political stability at home is evidence of the extent to which he became master in his kingdom. Also, Sigismund was an innovative ruler, more so than Louis the Great, and with a better record in putting through reforms that survived. He introduced the *militia portalis* for the poor nobility and the peasantry. He improved on the administration of justice, reorganized taxation, and strengthened the autonomy of the towns. There were about forty 'free royal' and other privileged towns, most of them fortified by thick stone walls, in the kingdom. Not as many as in Western Europe, and as Engel emphasises, they were much smaller. The largest one, splendid Buda 'was smaller than Cracow, not to mention Prague or Vienna' (p.245). Sigismund tried hard and failed to establish a university in Hungary (there was not much interest in learning where even the wealthiest were illiterate).

From 1380 Hungary lived under the permanent threat of Ottoman invasion and raids. After the major defeat inflicted on Sigismund's crusading international army at Nicopolis in 1396, the king gave up the idea of offensive campaigns. Defence of the southern borders by a chain of well-built fortresses became the centrepiece of his strategy. Also, by trying to build a *cordon sanitaire* between his kingdom and the Ottoman, he had a flexible policy towards Wallachia, Serbia and Bosnia. In return for Hungarian overlordship, the rulers of these buffer states were offered large estates in Hungary and became Sigismund's barons, while it was left to them what *modus vivendi* they might reach with the Ottomans for their own countries. As the policy was not working well it did not make Sigismund popular at home. Worst of all the Hussite wars and his long absences in the West, especially after 1410, contributed to the aversion felt for the monarch who was in his time the leading statesman of Europe and, from a wider perspective, 'an outstanding figure in history'.

On the death of Sigismund, Hungary followed the by then familiar pattern: central authority collapsed. This time it took twenty years before Matthias Corvinus (1458-1490) could start on restoring royal power. During the conditions of civil war over the succession, Hungary developed into a *Standesstaat*. Political power was now shared between the king, the competing baronial cliques in the control of the council and the Diet, in which, in addition to the magnates and the Church, all landowners, the county nobility (or gentry) in particular, had a say.

Anarchy was reduced by János Hunyadi, governor of the kingdom, father of King Matthias and Hungary's greatest soldier in the Middle Ages. However, he died in 1456, after a decisive victory over the Ottomans at Belgrade. Civil war once more flared up until Matthias was acclaimed king by the adherents of Hunyadi at a Diet held on the frozen Danube, a choice that the barons of the council up in Buda castle wisely accepted. Once more, and for the last time in medieval Hungary, a talented leader through compromises and stealth replenished the baronial class by bringing in new blood and, once more, the king carried out necessary reforms (some helped the county nobility) to finance his expensive foreign campaigns. And, not unlike Sigismund, Matthias, in the disposal of his limited resources, had to face the conflicting policy interests of different theatres of war. Engel takes the strong view that Matthias' military campaigns in Bohemia and Austria to attain hegemony in Central Europe 'permanently relegated to the background' the kingdom's defence against the Ottomans. Not that Matthias underrated the Ottoman danger. In letters to the Pope his rhetoric was bellicose, frequently boasting that Hungary was 'the bulwark of

Christendom'. Yet he could have done more to repair the damage that the Ottoman caused to the defence system in the south over the years.

Vigorous, autocratic, brilliant as a soldier and a great patron of Renaissance culture (his 2,000 books, the Corvinae, ranked, after the Vatican's, as the largest library in Europe), Matthias died in 1490. His empire immediately fell apart. Without a legitimate successor who might have retained the loyalty of the new barons and the court, power immediately slipped under the sway of rival baronial cliques. They elected Wladislas II of Bohemia (1490-1516), a decent and most pliable character. Neither he nor his ten year-old son who succeeded him as Louis II had any chance to restore royal power. Indeed, government paralysis prevailed: royal finances broke down, leading to the collapse of the kingdom's defences. After Wladislas' death chaos set in. 'Hungary was no longer a major power but merely Europe's sick man'. When in 1526, in Mohács, Suleyman the Magnificent destroyed the realm of St Stephen, it was a pushover.

A reader can expect only so much and no more from a good book. There are excellent concise summaries of political events in Engel's book, yet it is not primarily a narrative history. Nor is it a work from which we can expect portraits of the principal actors. As Engel observes, because of the nature of the surviving sources, Louis the Great is the first ruler 'for whom something of a portrait has come down to us'. A major strength of the book is what it has to say on Hungarian society, its transformation and the effects of its property system on political organization.

Within a few generations St Stephen's kingdom joined the mainstream of western Christian civilization; its social organization, however, possessed some distinct features that we would not find in the western parts of Europe. It clearly emerges from Engel's account that the allodial character of land property had far-reaching consequences. After all the possession of land appears to have been the foundation of political stability. The king's authority was unquestioned as long as the royal demesne was intact. That could not last long. As elsewhere in Europe, a baronial class emerged from those who, by loyally serving the king, acquired *meritum* which was then rewarded by the donation of large estates. The critical feature of this system was that the estate was treated as an *allodium*, a free gift for service rendered already, without any specific obligations underwritten for the future. The beneficiary was, of course, expected to be loyal to the incumbent king and even to his successor son. But that was all. Elements of a contractual relationship involving rights and duties laid down between the donor king and the grantee were totally absent (at any rate, the barons were illiterate even at the end of the fifteenth century).

Allodial property led (inevitably?) to an underinstitutionalized political system; a system in which institutional continuity was precarious. Far too much depended on the personality of the ruler. Stability, the authority of the centre, depended on the ruthlessness, cunning and good luck of the incoming king (unless he was fortunate enough to be the son of a successful predecessor, like Louis the Great), who had created a new loyal aristocracy by replacing a sufficient number of large *allodia* owners. Although this was a long, laborious process of maneuverings and internal strife, the death of the successful incumbent put the game of Snakes and Ladders right back to square one. Anarchy and barbarity set in after the rule of Béla IV in 1270, that of Louis I in 1382, of Sigismund in 1437, and of Matthias in 1490. The problem is arguably much wider than 'the unsolved problem of succession' (p. 280). The reader forms the impression that there is a procedural poverty as regards the kingdom's political arrangements. The position of law may shed light on this question. *Consuetudo regni* rather than written law (*decreta* enacted by the king with the consent of the Diet) was the dominant legal source. Law is *jus*, right, which exists as the approved habits as usages of the community. *Jus* in this system is not judge-made law. Arbitration in court merely expresses *tacitus consensus populi* of an (illiterate) group of large landowners. Apparently, the Chief Justice (*országbíró*), even in the fifteenth century, was not literate.

There were few redeeming features that, in one way or another, mitigated the consequences of the missing political arrangements conducive to order and stability. In the first place, the Christian religion, which was predicated on peace and the precept 'love the neighbour', had growing authority and influence in the kingdom. The regular intervention of the Holy See in Hungarian affairs was also an indispensable factor of restraint. The Hungarian hierarchy gave reliable and effective support to the anointed king against fractious barons under the Árpád dynasty – but less so afterwards, when the need would have been greater. At any rate, the Church, as elsewhere, lost much of its authority in Hungary in the late Middle Ages. The pope was apparently in despair when Matthias insisted on appointing the six year old nephew of his wife as Archbishop of Esztergom (p.313). The institution that came about to counterbalance baronial power was, of course, the Diet which from 1490 became a significant player. In the periods after Mohács the Diet acted increasingly as an agent of political stability and soon became the central organ of the ancient constitution. *Dietalis* coronation, preceded by the drafting of the *diploma inaugurale* through free bargaining between the Habsburg court and the Hungarian nobility, sustained a constitutional balance of sorts. In the years before Mohács, however, the Diet accentuated anarchy rather than reducing it. It gave vent to anti-German outbursts when Hungary badly needed German help against the Ottoman. The Diet demanded that Lutherans be punished by death (Art. 54 of

1528), later ‘elected’ a new Archbishop of Esztergom and ‘appointed’ Werböczy as palatine, only to ‘convict’ him for high treason in the following year (the two Diets were called by rival factions; ‘decisions’ were hardly ever enforced).

Arguably, in the realm of St Stephen the Crown of St Stephen paved the way to institutional continuity. We can safely leave the so called ‘doctrine of the Holy Crown’ (but see p. 351), being a product of nineteenth century politics, out of consideration. The sanctity of the Holy Crown, the visible crown attributed to the first king, however, must have acted as a factor making for political stability at least in resolving crises of succession. After the extinction of the Árpád dynasty in the male line, succession crises became a regular feature. Possession of the Holy Crown was vital in the struggle for the royal office because coronation with it was constitutive. More than that, as the papal legate complained in 1309, Hungarians attributed to the (visible) crown such authority *quasi in eo sit ius regium constitutum*. While in Western Europe the king’s coronation became largely ceremonial, in Hungary coronation with the Holy Crown possessed an enduring role in legitimizing the incumbent. As Palatine Gutti Országgh remarked, even an ox, once crowned with the Holy Crown, must be treated as inviolate king. The strength of the crown tradition was recognized by historians in Hungary and elsewhere. E.H. Kantorowicz even suggested that the tradition created continuous political authority and obliterated the need for abstractions like the theories that ‘the king never dies’ or possesses ‘two bodies’. There is no question that the efficacy of the crown tradition was robust in the periods after 1526. However, the tradition does not seem to have halted the rapid decay and disintegration of the body politic that set in after the death of King Matthias. The precept that the crown should be left in the hands of the lords temporal and spiritual (as for instance Art. 3 of 1492 stipulated) was not at all sufficient to provide continuity and political stability. After the disaster of Mohács, the Diet elected two kings in succession, János Zápolya and Ferdinand I. The Bishop of Nyitra placed the Holy Crown on the heads of both kings, within a year at Székesfehérvár, and Palatine Mihály Gutti Országgh was probably turning in his grave. Engel opined that

Hungary like Poland could have survived in its traditional form for centuries had it not been exposed to an ever increasing external threat (p.364).

Could she? These and hosts of other questions can now be looked at afresh because of the new perspectives that Engel’s work has opened up. The publication of his book is a red-letter day in the historiography of East Central Europe.

Szent István királysága

A korán elhunyt vezető történész munkája az első angol nyelvű középkori magyar történelem, amely a tárgyról átfogó képet nyújt. Ezt. Szemben Kelet-Európa nagyrészeivel, lehetővé teszi a 300,000 fennmaradt középkori magyar oklevél. De a korai magyar történelem alapvető tényeit a szegényes elbeszélő források miatt még ma is több tekintetben homály fedi. A szerző részletesen elemzi Géza fejedelem és Szent István művét, amelynek jelentősége, hogy Magyarország az európai fejlődés főáramába került. A továbbiakban többek között Zsigmond királyról nyerünk új képet, akinek a jelentőségét a magyar történetírás mindig is alábecsülte. A politikai történet világos elemzésén túl a könyv másik erőssége a magyar társadalomfejlődés kiváló rajza. Engel könyve sokáig a tárgykör nélkülözhetetlen kézikönyve marad.

PAPP, Tibor : Új formák, új médiák a magyar irodalomban¹

Az irodalomban az igazi jelenlét a más alkotásokkal össze nem téveszthető írói mű magvalósulásában, az egyediségben teljeseedik ki. Az egyediség végtelenítését fogalmazza meg Erdélyi Miklós, amikor elhíresült Marly-i téziseiben² azt írja: „Jelentő alkotónak azt tartom, aki hozzájárult ahhoz, hogy a különböző művészek nevezett tevékenységekben ne legyen semmi közös.” Ebből az következik, hogy az író nem elégszik meg a létező formákkal, a meglévő formák variálásával, hanem újakat alkot, sőt akkor sem riad vissza az újtól, ha idegensége miatt a befogadó eltolja magától a beoltott műfajt, azaz bizonyos ideig nem hajlandó róla tudomást venni – ugyanis a befogadók (olvasók, műélvezők) zöme általában elveti az újat, elveti az ismeretlent, nem fogadja el az idegen testet, mert úgy véli: kultúráját – és egyben „a kultúrát” – védi azzal, ha csak azt ismeri el, például versnek, ami megfelel saját verseszményének (azaz annak, amit a környezetében mozdulatlaná klasszicizálódott kultúrából épített fel magának).

Az 1945 utáni hódoltsági évek ólomkoporsóba zárták a magyar irodalmat. Még az a szerencse, hogy értékei átmentődtek az utókorra. A tetszhalott ébredése a hatvanas évek végére tehető, amikortól kezdve az írók és a költők számos új irodalmi műfajt hoztak be irodalmunkba.

Klasszikus oldalon ki-ki a maga módszerével kereste a kifejezés egyediségét: csiszolta, finomította a meglévő irodalmi adottságokat, szóhasználatot, formát stb., egyiknek-másiknak mintegy a betetőzését előidézve. Ilyen szempontból sikeresnek mondhatók például Örkény István „egypercesei”, vagy Bertók László 3 x 4 + 2-es tagolású, a Vajda Jánosnak oly kedves, mindig négy teljes jambust tartalmazó verssorokból épített szonettjei, melyeknek rímképlete három strófán át ugyanaz (a,b,b,a) s a negyedik fél strófában sem változik (a,b) ezáltal mintegy visszafordítja a szonett farkát. Esterházy Péter a regény szerkezetét, a szóhasználatot vette célba, a szabadabb formájú költészetben Kemenes Géfin László, megtartva a konzervatív keretet, a szexualitás tabuját támadta meg.

A klasszikustól való nagy elrugaszkodást a vizuális irodalom újraéledése, majd legújabbkori kivirágása jelentette. Vizuális irodalmi művek a 16. századtól vannak jelen irodalmunkban, a 17. században Szenci Molnár Albert jeleskedett képverseivel, sőt Graff András már 1642-ben vizuális költészetet adott közzé, a legnagyobb teljesítmény a nemzetközileg is nagyra tartott Moesch Lukács műveire és poétikai tanulmányához kötődik, szintén jelentős művet hagyott maga után a 18. század elejéről Lepsényi István, Kozma Mihály a 18. század második felének jeles alkotója, a század végéről jegyezzük meg Bakó Ferenc nevét. A 19. században még Arany János is elkövetett egy „betükubust”, azonban a 19. század közepén hanyatlásnak indult magyar képverset Kassákék hozták vissza a porondra. A 20. század közepén újra megtorpant műfaj a század utolsó harmadában – főleg a Magyar Műhelynek köszönhetően – újra erőre kap.

A 19. század végén Franciaországban Stéphane Mallarmé „*Egy kockadobás nem szüntetheti meg soha a véletlent*” című költeményével indítja útjára a gyorsan burjánzásnak induló modern vizuális irodalmat. Mallarmé a látvány adta többletet nem a grafikában, hanem a nyelv grafikai összetevőinek működtetésében véli kiaknázhatónak. A tízes évek végén a *Ma* költői nemcsak az író új szerepére, a mondanivaló újdonságára, az új szavakra voltak fogékonyak, a teljesség ígézetében lemerültek a nyelv legmélyéig, ahol felfedezték, hogy a kor rothadást és háborút erjesztő szelleme nemcsak a propagandában, hanem a politika bugyraiban van jelen, de abban is, ahogyan a papíron a szavak egymás mellé kerülnek, ahogyan a mondatok sínein a gondolat kötelezően egy-irányban gurul.

A vizuális irodalomról való beszéd elengedhetetlen velejárója, hogy egyszerre legyen szó formáról és alkotóról, ugyanis irodalmunk eme tartományát a nagyközönség nem nagyon ismeri. Ebben a szellemben fogom most a témát megközelíteni³.

Az elmúlt 30-40 évet jellemző vizuális irodalmunk két nagy tartományra osztható: a statikus művek és a dinamikus művek tartományára.

Nézzük, milyen formákat lehet a művek rendezőelve alapján elkülöníteni a jelenlegi vizuális irodalomban.

¹ A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2001. évi, 42. Tanulmányi Napok konferenciáján elhangzott előadás. “Magyar Ifjúság World-Wide és Emlékünnepély 50 év Mikes”; 2001. szeptember 6-9., Elspeet, Hollandia.

² Erdélyi Miklós: „Tézisek az 1980-as Marly-i Konferenciához” in *Idő-Möbiusz, Második kötet*, 83. o. Magyar Műhely Kk.

³ Minden példám megtalálható a „Vizuális költészet Magyarországon” című antológiában. Felsőmagyarország Kiadó, Magyar Műhely Kiadó. Miskolc-Budapest. 1998.

1. A topo-logikus rendezőelv. A statikus vizuális irodalmi művek zömének **topo-logikus** a rendezőelve, ami azt jelenti, hogy az olvasó a vizuális költeményben található szabályos mondatokat, mondatfoszlányokat, szótagokat helyzeti adottságaik vagy grafikai analógiájuk szerint kapcsolja egymáshoz. A topo-logikus művekben elbizonytalanodik a linearitás és nincsen egyértelmű kezdet, sem egyértelmű vég. Az elmúlt évtizedekben számos kitűnő magyar alkotó élt vele: Abajkovics Péter, Aranyi László, Balla D. Károly, Bakucz József, Balázsovcics Mihály, Bebek János, Bujdosó Alpár, Csernik Attila, Endrődi Szabó Ernő, Fábíán István, Fenyvesi Ottó, Hegedűs Mária, Kerekes László, Kurdi Imre, Lipcsey Emőke, Nagy Pál, Petőcz András, Séra Bálint, Székely Ákos, Szerényi Gábor, Szűcs Enikő, Urbán Tibor, Vass Tibor, Zalán Tibor és még sokan mások.
2. **Toposzintaxis** a rendezőelve azoknak a vizuális költeményeknek, amelyekben a síkba elhelyezett szavak topológiai közelségük vagy távolságuk szerint állnak össze komplex jelentéssé. A konkrét költészet legtöbb darabja ebbe a csoportba sorolható. Jelesebb magyar művelői közt említük meg Nagy Lászlót, Hartal Pált, Nagy Pált, Péntek Imrét, Szombathy Bálintot. Ide tartoznak a komplexebb formai követelményeknek eleget tevő logo-mandalák is.
3. Az **ikono-logikus** rendezőelv alapján alkotott művekben a szöveget (és a kiegészítésként esetleg hozzáadott nyomdai vagy grafikai elemeket) a költő úgy rendezi el a síkban, hogy a kialakult látvány felismerhető képmása legyen valaminek. Apollinaire óta ennek a vizuális formának *kalligramm* a neve. A kalligrammáknak négy csoportját különböztetjük meg.
 - A **kalligramma 1** csoportba azok a művek tartoznak, amelyekben a nyelvi anyag lineáris és megfelel a normatív szintaxisnak (azaz legtöbbjük hagyományosan szedett sorokban is megállja a helyét). A szöveg grafikai adottságainak kihasználásával megformált kép ezekben a művekben a nyelvi anyag mondandóját illusztrálja vagy ismétli meg. Ilyen pl. Horváth Elemér „*XX. (Ein Blick)*”, Illyés Gyula „*Álarc*”, „*Repülő*”, Juhász Ferenc „*Spirális vers-szív*”, Molnár Miklós „*Oszlop Marcuse tiszteletére*”, Nagy László „*Kereszt az első szerelemre*”, Tandori Dezső „*Herakleitosz emlékoszlop*”, és Weöres Sándor „*Kereszt-árnykép*” című munkája.
 - A **kalligramma 2** csoportban a képet megformáló szöveg megfelel a normatív szintaxisnak, de teljességében nem lineáris, ebből kifolyólag viszont nem tudjuk egyértelműen leszögezni: hol kezdődik és hol végződik a költemény olvasata. Pl. Bari Károly „*Maszk*”, Bujdosó Alpár „*Incapsulata*”, Juhász Ferenc „*Tulipán-vers*”, Kemenczky Judit „*Levél Riesen-Rand óriáskerék úrnak sorsmintával*”, Takács Imre „*Lovas*”, valamint „*Léghajó a Balaton felett*”, című munkái.
 - A **kalligramma 3** csoportban a kirajzolt kép szövege nem követi a normatív szintaxis követelményeit, részleteiben lineáris, azaz a jelentések egymásutánjában logikai folyamatot sejtet, mint például Pandula Dezső „*Szabad pályán*” című szélkerékében vagy elek is „*Az időhöz*” című munkájában.
 - A **kalligramma 4** csoportban a szöveg nem követi a normatív szintaxis követelményeit és részleteiben sem lineáris. Kép és szöveg csak együtt, az egymást kiegészítő kölcsönhatásban érvényesülnek. Szép mintapéldánya ennek a csoportnak Nagy László „*Az oszlopos*” vagy a „*Szárny és piramis*” című vizuális költeménye.
4. A rendezőelv szerinti felosztásban a negyedik csoportnak az **ikonoszintaxis** a rendezőelve. Az idesorolható művekben a jelek grafikai hozzáadás nélkül ikonná átlényegült képet sugallnak, mint például Tandori Dezső „*Halottas urna két füle e.e. cumming magányújteményéből*” című munkája vagy Gécz János *hangyája*.
5. Az ötödik csoportban a **tipográfiai sémát** rendezőelvként felmutató művekben az ikono-logikus szerkezethez rendelt kép szerepét egy absztrakt forma, (például keresztretjvény, térkép, vasúti menetrendkönyv táblázata, labirintus, stb.) helyettesíti. Ebbe a kategóriába sorolható Háty János „*Csend*”, Székely Ákos „*Egy pohár kvíz*”, Ladik Katalin „*Naplemente*”, és „*Virágos mező*” című műve, valamint Nagy Pál *Labirintusa*.
6. A hatodik csoport rendezőelve a **tychoszintaxis**, mely a permutációt, a variálást teszi meg a vizuális költemény rendezőelvévé. A variációt rendezőelvként felmutató költemények szintén a konkrét költészet körébe sorolhatók. Ilyenek Csillag Ádám „*Ki hetet*” kezdetű, Kukorelly Endre „*21 Gott*”, Tandori Dezső „*Kafigrállia*” című és Molnár Katalin „*NEW/SEX*”-el kezdődő képverse.
7. A hetedik az **antiszintaxist** rendezőelvként felhasználó művek csoportja, melyek csak utalásokban emlékeztetnek (de minden esetben emlékeztetnek) a nyelvre, a nyelv összetevőire vagy funkciójára. Minden ilyen mű határesetnek tekinthető, azonban a határnak mindig az irodalomfelőli oldalán a helye, egyébként „értelmét” veszti, ugyanis csak irodalmilag pertinens, képzőművészeti nem. Ezeket is a konkrét költészet kategóriájába soroljuk. Ilyen pl. Tandori Dezső: „*A mondattan háza*” című műve.
8. Nyolcadik a lettrista rendezőelvre támaszkodó művek csoportja. A jelkészletekkel való zsonglorkodás a lettrizmus sajátossága. Azt mondja Isidore Isou, a lettrizmus pápája 1947-ben, hogy a lettristákat az a költészet érdekli, amely lerombolja a szavakat, kivonja belőlük a betűket, s alapelemként ezeket használja föl az új művekben. Ilyen pl. Gécz János „*K*”, Kismányoky Károly „*Betűzene*”, Petőcz András „*Velvet Touch Lettering*” című műve. Az ötvenes években a latin ábécére alapozott grafikus rendszer lehetőségeit a lettrizmus a végletekig kiszélesítette. Ezt nevezték

előbb metagrafikának vagy poszt-írásnak majd később hypergrafikának. A **lettrista hypergrafika** ismérveit kielégítő művek alapja az írásjelek különböző módszerekkel megváltoztatott formája. Ilyeneket találunk Bohár András, Eperjesi Ágnes, Kerékgyártó János, L. Simon László és Tóth Gábor munkái között.

9. Kilencedik a koncept művek csoportja. A költőben felvillanó vizuális ötlet látható nyomaként papírra vetett alkotások a **koncept** művek. Alapadottságaikból kifolyóan rövidke, mindössze néhány szóból (esetleg néhány hozzájuk toldott grafikai elemből) állnak. A koncept-művészet a mini-mitoszok világa, a példaértékű, vallásos szédületet felidéző katarzisé, mely nemcsak a részt, hanem az egészet, az ént, a világot, a mindenséget foglalja magában. A szöveg és a megjelenítés a koncept művekben minden esetben a látvánnyá változott ötletet szolgálja. Példaként idézhetjük Petőcz András „*Az utolsó betű eltűnése*”, vagy Tatár Sándor „*Konkrét*” című művét.

A vizuális költészethez hasonlóan nagy elrugaszkodást jelent a klasszikus irodalmi formától a hangvers. Az elmúlt harminc évben virágzott ki igazán, megjelenése innováció volt a javából. Európában a francia, a svéd, a német, az olasz stb. kultúrában a hatvanas évek végére rövid múltú ugyan, de már hagyománnyal rendelkező műfajként tartották számon⁴.

A hangvers a csak füllel érzékelhető „jelentések” (többnyire nyelvi eredetre visszavezethető üzenetek és sajátos jelentéssel bíró hangzások) olyan együttese, mely a hallgatónak esztétikai élményt nyújt.

Nem zene! Nem zenei hangok harmóniája.

Vers, mely hangzó jelentésekből építkezik.

Hangverset *csak* hallgatni lehet, ellentétben az olyan verssel, melyet hallgatni és/vagy olvasni is lehet.

A hangvers rendszerezése csak az utóbbi években kezdődött el. Jelenleg nyolc hangvers forma ismeretes:

1. Dúsított hangvers (melyekben a mondatok lineáris kibontakozását egyszerű vagy komplex hanghatások kísérik).
2. Ismétlődő hangvers (rövid időtartamú szöveg több hanghelyzetben való megismétlése).
3. Permutációs hangvers (egy vagy két – esetleg hiányos – mondat szavainak minden eshetőséget kiaknázó helycseréje).
4. Fónikus hangvers (véletlenül összeálló fonémacsoportok elkülönülése s eme csoportnak a konkrét hangokhoz viszonyítva konceptként, azaz tipizált vagy osztályozott hangcsoportként való megjelenése).
5. Szöveges ritmikus hangvers (alapanyaga a ritmusegységekre felosztható, szavakból vagy morfémből alkotott szöveg).
6. Rétegzett hangvers (általános keretét a rétegekben egymás fölé helyezett hangfolyamatok és egymáshoz pontosan illeszkedő szövegek adják).
7. Hangörvény (emberi vagy nem emberi eredetű hangesemények zenei rendezőelvre emlékeztető de a jelentéseket is számon tartó rendszer szerinti összekombinálása).
8. Afonémikus hangvers (alapanyagát az emberi test működésével kapcsolatos egyszerű, realista hangnyalábok adják, amelyeknek jelentésük van, mint pl. nyüszítés, fogcsikorgatás, szívdobogás, stb.).

A Hollandiában kiadott, magnetofonszalagra rögzített *Hangár* című folyóirat volt a nyolcvanas években a hangvers egyetlen magyar propagátora. Nem sokáig, mert négy szám után megszűnt. A Magyar Műhely triásza mellett (Bujdosó Alpár, Nagy Pál, Papp Tibor) Ladik Katalin, Szkárosi Endre, Szilágyi Ákos, Tóth Gábor, Petőcz András, Szombathy Bálint, s a jelenlegi legfiatalabbak között Székelyhidi Zsolt és még sokan mások művelték s művelik mind a mai napig. A magyar hangversek nemzetközi kortárs-antológiákban rendszeresen jelen vannak.

A hangversnél is fiatalabb műfaj a performansz, melynek története az amerikai Black Mountain College-ban 1952-ben kezdődik az „Untitled Event” című irodalmi? képzőművészeti? zenei? fogantatású eseménnyel. John Cage, az akció(k) szellemi atyja, a múlttal összekötő kapcsok meglazítását, elvágását remélte tőle.

A kimodottan irodalmi céllal létrehozott performance-ok a hatvanas évek elején először Nyugat-Európában, Észak-Amerikában gyökereztek meg, de pár évvel később már Közép-Kelet-Európában is (főleg alternatív összejöveteleken, fesztiválokon).

A performance „közösségi” műfaj, közönség előtt lezajló megnyilvánulás, azonban irodalmi változatát nem azonosíthatjuk a színi előadással. A performance nem előadói teljesítmény, hanem *hic et nunc* egy mű „megalkotása”.

⁴ A hangversről az első hosszabb tanulmány magyarul az *Életünk* 1989. júliusi „Különszámában” jelent meg: Papp Tibor, Hangvers. 106-119. oldal.

Az irodalmi performance egy (vagy több) személy aktív közreműködésével (gesztusok, mozgás, hang) megvalósított mű, amelynek összetevői között szerepelhet:

- előre megformált álló vagy mozgó, vetített, felmutatott, esetleg performance közben létrehozott írott anyag,
- ugyanakkor szerepelhet vetített vagy felmutató képi elem,
- valamint rögzített (tartóról lejátszott) vagy élőben előadott szöveg, szövegtörmelék és egyéb emberi vagy nem emberi eredetű hang.

Az irodalmi performance-ot a vizuális irodalom és a hangköltészet felől közelíthetjük meg a legkönnyebben. Számos irodalmi performance-ban az írott és a képi anyag ugyanolyan vizuális együttest képez, mint egy dinamikus képversben, ugyanakkor emberi vagy nem emberi eredetű hanganyaga, hangosan elhangzó szöveg-részei tökéletesen kielégítik a hangvers ismérveit, azonban minden performance-ban olyan nagymérvű az elemek egymásrautaltsága, hogy a különböző típusúak (kép, hang, mozgás) nem választhatók el egymástól. A sokak számára ismeretlen műfaj elméleti megközelítéséről Bujdosó Alpár „Vetített irodalom” és Nagy Pál „Az irodalom új műfajai” című könyvében találhatunk alapvető tudnivalókat⁵. Az irodalmi performansz legfontosabb magyar művelői között említem meg Erdélyi Miklóst, Tóth Gábort, Ladik Katalint, Bujdosó Alpárt, Nagy Pált, Székely Ákost, Molnár Katalint, Abajkovic Pétert, Sörös Zsoltot, Kovács Zsoltot, L. Simon Lászlót, stb.

Az elektronikus gépek századunk első harmadában környékeztek meg először az irodalmat. A hangfelvétel, az irodalmi szövegek hangos rögzítése már a háború előtt elérte a tökéletest megközelítő utánzás szintjét – ennek köszönhetjük, hogy Babits Mihály, Móricz Zsigmond és mások hangja megmaradt az utókor számára. A hangrögzítés lehetőségéből akkor született irodalmi innováció, amikor 1945-ben egy antverpeni rádióstúdióban Paul de Vree holland költő megalkotta az elektronikától immáron elválaszthatatlan *Ogenblick* c. hangversét. Az elektronika és az írás, azaz az elektronika és a nyomtatás, az ötvenes évek végén találkozott össze. A kezdetleges számítógépekkel vezérelt nyomdai szedőgépek az ólommal nyomott betűképet igyekeztek minél hűbben utánozni. Ma már könnyű megállapítani, hogy az utánzást elég gyorsan tökélyre vitték. A tipográfiát meglovagoló számítógépek rohamos elterjedésének az lett az eredménye, hogy a nyomtatványok (könyvek, brossurák, szórólapok, stb.) száma, a pesszimista várakozással ellentétben, hihetetlenül megemelkedett. Az utánzás termékei, maiak, tegnapiak, tökéletesen illeszkednek papírhoz kötődő évszázados irodalmi kultúránk meglévő darabjaihoz. A tisztánlátás érdekében azonban nem szabad szem elől vesztenünk, hogy megformálásukban a számítógép csak segédeszközként vesz részt. (A számítógép segítségével papírra nyomtatott, színes vagy fekete vizuális költemények megalkotásában a számítógépnek semmivel nincs nagyobb szerepe, mint a költő ceruzájának).

A videó szöveggözpontú használatában az újítás a tartóra rögzített íráskép megmozgatása, dinamikussá tétele. A dinamikus szöveg Nagy Pál szerint egyszerre kép és egyszerre írás, olyannyira, hogy a két fogalmat már nem lehet elválasztani egymástól, s az így kialakuló önálló jelrendszert nevezi el képnyelvnek, konkrét megjelenési formáját pedig képszövegnek⁶. Irodalmilag minősíthető szöveggözpontú video-művek 1980 óta vannak jelen magyar világunkban. Legismertebb szerzőik Nagy Pál, Székely Ákos, Molnár Katalin.

A nyomtatott irodalomban akkor vált az innováció igazi forrásává az elektronika, amikor A. Baudot kanadai költő 1964-ben számítógépen generálva alkotta meg *La machine à écrire* (Az író gép) című könyvét⁷.

A számítógépnek három olyan tulajdonsága van, ami minden egyéb géptől megkülönbözteti, s amit felhasználva olyasmit lehet számítógépen megalkotni, amit sehol máshol. A három közül elsőnek említem a kombinatorikát. Kombinatorikáról akkor beszélünk, amikor előre meghatározott, de üres működésszerkezetek közül kiválasztunk egyet, s ennek minden alkatrészét egy e célra összeállított halmazból kölcsönvett elemmel helyettesítjük. (Például az egyszerű táblázat.) A második a véletlen. Irodalmi műben a szerkezet minden elemét felcserélhetjük egy odaillo véletlen elemmel, a nyelvi összetevők rendjét, az események sorát, időtartamát, stb. A harmadik, egyedül számítógépen megvalósítható szerkezetformáló elem az irodalmi mű lebonyolítására és kiterjedésére visszaható párbeszéd (a program és a néző között), amelyre a program futásának leállítása és folytatása ad lehetőséget.

⁵ Bujdosó Alpár: *Vetített irodalom*. Magyar Műhely Kk., Budapest, 1994., 152. o.

Nagy Pál: *Az irodalom új műfajai*. Magyar Műhely Kk., Budapest, 1995., 447. o.

⁶ Nagy Pál: „Képszövegek” in *Eletünk*, Szombathely, 1989. július.

⁷ A. Baudot: *La machine à écrire*. Les éditions du jour. Montréal. 1964. 95. o.

A vizuális irodalom első számítógépen kreált (csak számítógépen megtekinthető, kombinatórikát és véletlent felhasználó) dinamikus képverse 1985-ben született meg *Les très riches heures de l'ordinateur n° 1⁸* címmel, ugyanebben az évben került bemutatásra az első magyar dinamikus képvers: a *Vendégszövegek számítógépen 1⁹*.

Az 1993-ban alkotott első magyar szöveggenerátor, a *Disztichon Alfa* nem a disztichon formát újította meg, hanem a vers „működését” s emennek visszahatását a szavak jelentésére¹⁰. Erényné változtatta az adott költői mondatszerkezetben szereplő szavak felcserélhetőségét s mindemellett irodalmi szakemberek és fogyasztók költészetről alkotott szemléletét mozdította ki krónikus merevségéből. Ezen felül innováció a műben az a filozófiai többlet is, amit a szokatlanul nagy számú variáns valós és virtuális léte sugall. Legutolsó versgenerátorom, a 2000-ben kreált Hinta-Palinta, dinamikus képverseket és szöveggenerált verseket kínál nézőnek ugyanazon a művön belül.

A madártávlatból gyorsan átpásztázott irodalmi innovációk mindegyikében a költő, az író az irodalom egészen belül akarja műbeni jelenlétét jelentéssé tenni. Nem a képzőművészetben, nem a zenében, hanem az irodalomban. Ezért hangsúlyozza ki, hogy az új műfaj irodalmi műfaj, hogy az új mű, amit létrehozott, része az irodalomnak. Nyilvánvaló számára, hogy az új formák meghonosodása, klasszicizálódása a harmadik évezred első évtizedeire hárul, ami után viszont – az új műfajokban is – az utolsó szó a hagyománytisztelőké lesz.

Az élő magyar irodalom jelenleg erősen konzervatív. Erősebben, mint volt tíz-tizenöt évvel ezelőtt. Igazából az egyik legizgalmasabb kérdés az lenne, hogy miért? A rendszerváltás után új hatalmi struktúrák alakultak ki, melyek gazdaságilag is mérvadók lettek. Az egyetemi és politikai hatalommal rendelkező klikkek, a poszt-modernnek behálózta a folyóiratokat, kiadókat, élet-halál urává tették az általuk preferált irodalmi tevékenységet. Ami rajtuk kívül esik, azt nem létezőnek tekintik.

Számomra az a legaggasztóbb, hogy az elmúlt fél évtizedben jelentkező tehetséges fiatalok, költők, prózaírók közül nagyon sokan ezt a hagyományos utat választják, bizonyára azért, mert érvényesülni akarnak. (S hozzáteszem, hogy érvényesülnek is.) Érdemes közülük megjegyezni néhány nevet: Cserna Szabó András, Grecsó Krisztián, Háy János, Hajnal V. Csaba, Haklik Norbert, Janox, Karafiáth Orsolya, Lackfi János, Oravecz Péter, Orbán János Dénes, Peer Krisztián, Podmaniczky Szilárd, Térey János, Tomkiss Tamás, Varró Dániel, stb. A rendhagyók, az újjal kísérletező fiatal szerzők, az előbbiekkal ellentétben, nem részesei a mai irodalmi kánonnak. A lettrista műveket is alkotó L. Simon László, a hangvers egyik fiatal művelője: Székelyhidi Zsolt, a vizuális költeményeket alkotó Vass Tibor, valamint Filó Vera, aki a képregények vizualitását igyekszik bevinni az irodalomba és a Joyce-i vonalon jeleskedő Sörös Zsolt.

És hol van az internet? kérdezhetné valaki. A magyar irodalom és az internet kapcsolata létezik, de meglehetősen alacsony szintű. Nem lép túl az archiváló szemléleten, ami annyit tesz, hogy interneten speizolják az anyagokat, prózai vagy költői műveket, amit, mint a kolbászt vagy a sonkát bármikor, mennyiségi veszteség nélkül, ki lehet hozni az éléskamrából. Azonban minőségi veszteség lép fel akkor, ha a speizolt irományt a képernyőről akarja valaki elolvasni. Az internet tudománya a számítógép tudománya, a különbség a kapacitásban keresendő, az elraktározható mennyiségben. Nem helytelenítem, ha a gyors előránthatóság érdekében, arra használ valaki egy számítógépet, hogy leveleit, verseit, regényeit a gép keménylemezén tárolja, feltételezve, hogy van neki olyan másolata is, ami kevésbé illékony. Ez a speizoló szemlélet a magyar irodalomban, tulajdonképpen a régi rendhez, papírhoz, könyvekhez való ragaszkodás kifejezése.

A jelentősebb magyar folyóiratok (mint pl. a Kortárs, a Jelenkor, a Tiszatáj, a fiatal nemzedékek lapja, az Irodalom visszavág, az Alföld, az Élet és Irodalom, stb.) jelen vannak az interneten, portállal rendelkeznek, mindnek van e-mail címe. Az internetre bizonyos lapok egy teljes számot, mások csak egy-két cikket tesznek föl, megint mások csak az utolsó szám tartalomjegyzékét. A legkézzelfoghatóbb, leggyümölcsözőbb számokra az e-mail használata. Egyrészt így érintkeznek szerzőikkel (posta helyett), másrészt a folyóirat körüli események hírét (mint pl. új lapszám megjelenése, irodalmi estek, stb.) küldik szét a címlistájukon szereplő olvasónak.

Folyóiratoktól függetlenül országos szinten létezik a Magyar Elektronikus Könyvtár, mely egyre bővül, létezik a négy éve alapított Digitális halhatatlanok elnevezésű gyűjtemény, mely egy-egy alkotót kitüntetendő, teljes életművet raktároz el (pl. Határ Győző, Esterházy Péter, Tandori Dezső, Lászlóffy Aladár, Rába György, stb.) és léteznek egyéni portálok is, mint pl. a

⁸ Papp Tibor: *Les très riches heures de l'ordinateur n° 1*. Ósbemutató: Centre George Pompidou, Párizs, 1985. 9 perc.

⁹ Papp Tibor: *Vendégszövegek számítógépen 1*. Ósbemutató: Magyar Műhely Találkozó, Kalocsa, 1985. 7 perc.

¹⁰ Papp Tibor: *Disztichon Alfa*. Magyar Műhely Kk., Budapest, 1994., 79. o. Könyv + mágneses lemez az automatikus versgenerátor programmal.

költő Bertók Lászlóé, akinek (fia segítségével) minden verse interneten van, vagy Zalán Tiboré, Ungváry Rudolfé, mely portálokon az adott szerző tevékenységével ismerkedhetünk meg.

Volt már regényíró pályázat is az interneten, de eredményében a papír tartóhoz viszonyítva semmi újat nem hozott. Figyelemre méltó viszont, az új média természetével leginkább összehangolható, a Westel cég Wap oldalain kialakítandó kortárs irodalmi gyűjtemény, mely 400 karakter hosszúságú műveket tartalmaz. A gyűjtemény kezdeti anyagát az ez év áprilisában meghirdetett irodalmi pályázatra beküldött művek alkotják. A maximális 400 karakter, melynél egyetlen mű sem lehet hosszabb, olyan feltétel, melynek nincs irodalmi gyökere, egyes-egyedül a média milyenségéből fakad. A pályaművek között található például Etreli János Pál „De én nem vagyok hős, hacsak” című munkája, (megjelent az Élet és Irodalom 2001. június 8-i számában) mely klasszikus formában és nyelvezettel ugyan, de kombinatorikus megoldást kínál az olvasónak: az első mozdíthatatlan tömbként felfogott nyolc sorhoz öt variáció kapcsolható folytatásként.

Madártávlatból, az én madártávlatomból, mert feltételezem, sőt, remélem, hogy rajtam kívül más madarak is léteznek, a harmadik évezred hajnalán így néznek ki a magyar ugaron az új formák és az új médiák. Sírjunk vagy nevéssünk? Netán vegyük át a bányagödörbe süllyedt magyar labdarúgás reklámszövegét: foci volt, foci lesz, mely optimista végkicsengés mögé rejti azt, hogy jelenleg nincs. Az irodalmi formaujtás helyzete bár nem a legjobb, ennyire nem szabad pesszimistának lennünk, biztos vagyok benne, ma is élnek és működnek olyan magyar alkotók, akik hozzájárulnak ahhoz, hogy a különböző művészek nevezett tevékenységekben ne legyen semmi közös.

Budapest, 2001. augusztus.

New Forms, New Media in Hungarian Literature

This paper, presented at the seminar 'Hungarian Youth World-Wide' held between September 6-9, 2001 in Elspeet, the Netherlands and organized by the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art and Literature in the Netherlands), provides a comprehensive inventory of the new streams present in the contemporary Hungarian literature.

The author, an active member of these new streams and creator of computer-generated art himself, inventories this type of contemporary Hungarian art in a well-structured presentation, covering the following genres: visual poetry, audio poetry, 'performance' art, and computer-aided literature.

TÜSKI, István : Johannes Csere Apáczai¹

Een jarige dissertatie, die 350 jaar geleden, in 1651, door de in 1648 opgerichte Universiteit van Harderwijk werd aanvaard, heeft ons, Nederlanders en Hongaren, vandaag op deze feestelijke ontmoeting bij elkaar gebracht. Het werk werd ingediend door een zekere Johannes Csere Apáczai, komende uit Transsylvanië, een land dat niet meer bestaat en tegenwoordig behoort tot Roemenië.

De intussen gesloten Gelderse Academie werd in 1998 getypeerd als een “Onderschatte Universiteit”. In zekere zin is dit wél zo, toch is het zeker de moeite waard om zijn invloed en uitstraling via zijn oud-leerlingen, bijvoorbeeld via de Hongaren, verder te bestuderen. Apáczai zelf werd echter niet onderschat, maar in meer dan 200 boeken en artikelen positief gewaardeerd. In de laatste 50 jaar werd hij zelfs een twist-appel tussen het christelijke en materialistische denken, hierover straks iets meer. Het kleine, 22 bladzijden omvattende dissertatie draagt de titel: “APOSTATIA, de zondeval”. Het boekje zelf heeft een eigen, unieke geschiedenis. In het gehele Karpaten-bekken bleef in de 20e eeuw slechts één exemplaar over van Apáczai’s werk, - in de Bibliotheek van Sárospatak, een Református Academie in Hongarije. Dit exemplaar verblijft momenteel nog, symbolisch gesproken, in “Sovjetrussische krijgsgevangenschap”, daar het in 1945 als oorlogsbuit naar Nyizsnyij-Novgorod, ten oosten van Moskou, werd weggevoerd. In de zeventiger jaren vond men een tweede exemplaar in de Bibliotheek van Cambridge. Deze werd in Hongarije, in zeer beperkte oplage, herdrukt.

De titelpagina van de dissertatie zou ik gaarne als leidraad willen gebruiken voor mijn zéér beperkte antwoorden op drie vragen:

- Wie was deze onbekende man?
- Wat was zijn levenswerk?
- Wat is zijn blijvende actualiteit?

Om Apáczai in de loop van de geschiedenis te kunnen plaatsen en zijn achtergrond beter te leren kennen, noem ik eerst vier data van zijn drie levensperiodes:

- 1625, zijn geboortjaar.
- 1648 t/m 1653, verblijf in Nederland. Na 5 jaar keerde hij terug naar zijn geboorteland, om te trachten zijn uit Nederland meegenomen kennis en idealen te verwezenlijken.
- In 1659 overleed Apáczai op 34 jarige leeftijd.

Van deze 4 jaartallen wil ik er gaarne één onderstrepen: **1648**. Apáczai kwam toen aan in Nederland. Dit jaar was een keerpunt in de geschiedenis van West-Europa en in het bijzonder voor de “Republiek van de Verenigde Nederlanden”. Het accent laten wij liggen op het woord: **verenigd**, als kenmerk voor de hele 80 jarige oorlog en zijn eindresultaat: de door de Vrede van Münster erkende onafhankelijkheid en zelfbeschikking. Het omgekeerde: de **verdeeldheid**, zelfs een drievoudige verdeling, na 120 jaar strijd, is helaas het sleutelwoord voor het Hongarije van 1648. Het midden van het voormalig christelijke koninkrijk werd door de Turken bezet en zo werd het land in drieën gedeeld. In het westen bleef een stuk over, onder Habsburgse heerschappij. Ten oosten van de Turken ontstond een Hongaars, calvinistisch vorstendom: TRANSSEYLVANIË; in het Nederlands: *om gene zijde van de bossen*. Hiervan stamt ook het hongaarse woord ERDÉLY = *erdős vidék*, een *bebost land*. SIEBENBURGEN is een Duitse benaming, eigenlijk een beperking tot de Duits-sprekende ‘Seven-burg-streek’ van de Saksen.

Wat heeft dit alles met Apáczai te maken?

In zijn, in Nunspeet gedrukte proefschrift, geeft hij achter zijn naam aan: *Transsylvanus*. Eerder, bij zijn inschrijving aan de Universiteit te Franeker, schrijft hij 2 woorden: *Hungarus – Transsylvanus*. Zoals wij op de titelpagina van zijn dissertatie lezen, gebruikte Apáczai een dubbele naam: Csere – Apáczai. Familienaam: Csere, afkomstig uit Apácz. In dit kleine dorp, 2000 km verwijderd van Harderwijk, waar lijfeigenen woonden van één van de 7 Saksische burgsteden: Brassó, begon het unieke leven van Apáczai: studeren en doceren! Over zijn ouders bleef één opmerking bewaard: zij waren erg arm. De schaarse gegevens uit zijn eerste levensperiode berichten ons dat Apáczai waardig was zijn eigen familienaam te dragen: *Csere*. Dit betekent EIK, EIKEBOOM, zinnebeeld van kracht en volharding, begaafdheid en ijver. Deze eigenschappen verklaren tevens dat hij na zijn hoogste opleiding op een “ILLUSTRE” school van Transsylvanië (Gyulaférvár) een beurs van zijn eigen kerk

¹ Rede gehouden bij de onthulling van een plaquette op woensdag 17 oktober 2001 ter herinnering aan de promotie van János Apáczai Csere aan de Universiteit van Harderwijk, 350 jaar geleden.

kreeg voor een studie aan de Nederlandse Universiteiten. Hij kwam in 1648 in Harlingen aan met de boot, na een reis van meer dan twee maanden. Na korte verblijven in Franeker en Leiden ging hij naar Utrecht waar hij bijna 5 jaar woonde.

Zijn 2^e levensperiode, maar eigenlijk zijn hele leven, werd een boeiend onderwerp voor schrijvers en dichters. Een groot aantal romans, tonelstukken en gedichten zijn aan hem gewijd. Zó verscheen behalve Utrecht, ook Harderwijk met zijn Universiteit, in de Hongaarse literatuur. Zijn actieve deelname en aanwezigheid aan de Universiteit van Utrecht, zijn promotie te Harderwijk, daarna meteen het trouwen met een Utrechts meisje: Aletta van der Maat; zijn vriendschappen met zijn vaderlijke vriend, Gisbert Voetius en met tientallen Hongaarse mede-studenten, - waren genoeg om een heel leven te vullen. Maar naast dit alles werkte hij in stilte en met ongelooflijke volharding aan zijn levenswerk: *DE HONGAARSE ENCYCLOPEDIË*. Deze werd nog in Utrecht gedrukt.

Om zijn 3^e levensperiode in Transsylvanië te kunnen begrijpen en te volgen, zouden wij de hele historische achtergrond van zijn laatste 6 levensjaren moeten leren kennen. In het koort:

- De Transsylvanische vorts (György Rákóczi II) nam verkeerde politieke beslissingen over oorlogen, die hij verloor.
- Het land werd in 1657-1658 door Turkse-Tataarse benden half verwoest en leeggeroofd.
- De kerkleiders, die Apáczai hadden gesteund, waren overleden en de nieuwe begrepen hem niet en toonden afgunst tegen hem wegens de meerwaarde van zijn kennis.

Toch werd Apáczai de stichter en de eerste opbouwer van een nieuwe ILLUSTRE SCHOOL te Kolozsvár/Cluj. Zijn grote ideaal: “om een klein stukje geestelijk Nederland naar Transsylvanië te verplanten”, - kon echter in zijn laatste levensjaren niet verwezenlijkt worden. Maar zijn roeping, zijn denkgood en plannen legde hij vast in schrift en men gebruikte deze, - zelfs tot op heden als inspiratiebron.

In verband met de blijvende actualiteit van Apáczai noemen wij van zijn 8 overgebleven werken drie in verband met onze herdenking van vandaag.

Eerst zijn in Utrecht geschreven en gedrukte, al genoemde Hongaarse Encyclopedie. In het voorwoord beschrijft Apáczai hoe hij de grootste behoefte van Nederland en van de westerse landen ontdekte om letterlijk ALLE wetenschappen in eigen taal te leren kennen en te beoefenen. De Hongaren konden dit tot zijn grootste spijt alleen in het Latijn doen: in de vreemde taal van de uitverkorenen. Zijn werk was daarom bedoeld als studieboek, een overzicht van alles wat er te weten valt. Geschreven voor iedereen, maar in het bijzonder voor de theologen. Zij moesten de wereld rondom zich immers kennen. De wereld waarin hij de Heilige Schrift gingen uitleggen. Het boek moest letterlijk het geheel van toenmalige kennis, alle geestelijke- en natuurwetenschappelijke vakken omvatten. Het is typerend dat het 461 bladzijden tellende werk een relatief omvangrijke, zelfstandige dogmatiek van 47 pagina's bevat. De Hongaarse Encyclopedie van Apáczai vormde de grondslag voor het verdere taalgebruik en de uitoefening van de wetenschappen in het Hongaars.

Zijn **tweede** te noemen schrift gaat “over de manier en de vorm van de oprichting van een academie voor de Hongaarse natie”. Apáczai werkte de plannen voor de stichting van een Universiteit tot in detail uit, inclusief de financiële begroting. Over de professoren sprekende, herinnerde hij zich een detail welke zijn grote leermeester Voetius tegen hem had gezegd: “de benoeming van Hongaarse professoren is één van de voorwaarden voor goede functionering van de universiteit. Als er nog geen geschikte mensen zijn te vinden, kan er natuurlijk een buitenlander komen maar altijd in samenwerking met een plaatselijke, jonge kandidaat”. De geestelijke inspiratie voor Apáczai was zeker de Universiteit te Utrecht tesamen met diens grote stichter, Voetius. Maar bij het verwezenlijken en uitvoeren van zijn plannen vormde de pas opgerichte Universiteit van Harderwijk, waar hij uitendelijk verkoos te promoveren, zijn voorbeeld. Hoe functioneert een jonge universiteit in de praktijk? Na een goede start van zijn ILLUSTRE school kwamen de plannen van Apáczai nooit helemaal tot bloei. Hij overleed jong, 2 jaar na de oprichting van de school. Na zijn dood begon een vervolging van de protestanten die eindigde met de bevrijding van de Hongaarse galeislaaf-predikanten door Admiraal Michiel de Ruyter. De ene oorlog volgde de andere. De Habsburgers bezetten Transsylvanië uiteindelijk en er kon géén sprake meer zijn van een christelijke universiteit.

God's wegen zijn echter onberekenbaar en wonderbaarlijk!

Na meer dan 40 jaar Sovjetrussische bezetting, keurde in 1993 het vrij gekozen parlement te Boedapest – met unanieme stemming, inbegrepen de post-communisten – de stichting van een Református universiteit goed: de Gáspár Károli Universiteit. Op de beslissende vergadering getuigden de Református parlamentsleden openlijk: NU wordt de droom van Apáczai werkelijkheid! En de nieuwe, geestelijke inspiratie alswel materiële- en pedagogische ondersteuning van de opvolgers van Voetius vanuit Nederland bleven niet uit, - zoals dat drie-en-een-halve eeuw geleden ook gebeurde.

Het **derde**, als laatste genoemde werk is de jarige dissertatie van Apáczai. Eerst noem ik de volle titel: “*DISPUTATIO THEOLOGICA INAUGURALIS DE PRIMI HUMINIS APOSTASIA*”. In het kort: de zondeval van de eerste mens. Het was geen alledaags onderwerp, toen al niet, en in onze tijd nog minder. Zou het niet de moeite waard zijn om nader en dieper na te denken over wat de mens aanspoort tot oorlogen, tot terreurdaden, tot zondigen? Apáczai stelde deze vragen op degelijke wijzen. Hij zag de tientallen jaren durende koude en warme oorlogen van zijn land. Hij zocht in zijn dissertatie bijbelse antwoorden. Deze zijn daarin terug te vinden als grondslag voor zijn hele theologische- en wereldbeschouwelijke denken en werk.

Dit allemaal konden de machthebbers van de afgelopen tientallen jaren in Hongarije moeilijk verdragen. Als pedagoog konden Apáczai niet bannen uit de geschiedenis maar de christelijke inhoud en inspiratie wilde men verzwakken en neutraliseren om hem zó voor zichzelf te onteigenen en te gebruiken. Toen zijn dissertatie in Cambridge gevonden werd, gaf men de Latijnse tekst uit, tesamen met een commentaar. De inhoud daarvan moest historisch-materialistisch geïnterpreteerd worden, - in aanmerking nemende de maatschappelijke verhoudingen van zijn tijd. Het eindresultaat van de kroonkelende redeneringen was het volgende: - ik citeer letterlijk -, “Apáczai liep op de weg van de secularisatie”. Natuurlijk werden er vragen gesteld over zijn puritanisme en zijn openlijke voorkeur voor het presbiteriaanse kerksysteem; over zijn eerste uiteenzetting van de Carthesiaanse wijsbegeerte in het Hongaars, enz., enz. Maar de secularisatie van de diepgelovige Apáczai is een totaal vreemde gedachte. Deze hele redenering had één goed gevolg: een groot aantal scholen en starten in Hongarije dragen de naam: Apáczai Csere János.

Nog één opmerking om de onmogelijkheid van de onteigening van Apáczai met zijn eigen werk te onderstrepen, Ik citeer de allerlaatste opmerking van zijn dissertatie. Het is een: ‘COROLLARIUM’, een ‘kransje als geschenk’, een soort stelling. “Wij trachten de Confessio Belgica, overeenstemmend met de Heilige Schrift, naar mate van onze kracht te verdedigen”. Dit spreekt voor zich.

Tot slot spreek ik de hoop uit dat de Bibliotheek van Sárospatak zijn eigen originele dissertatie uit Harderwijk van Rusland terug zal krijgen en het Museum van Harderwijk een kleine afdeling opent over de Nederlandse, en in het bijzonder de Harderwijkse contacten met Hongarije, om aan te tonen: de Universiteit van Harderwijk mag echt niet onderschat worden!

Apáczai Csere János – a filozófus, enciklopédista és pedagógus

A cikk az író által 2001. október 17-én Harderwijkben Apáczai Csere János emléktáblája leleplezése alkalmából tartott holland nyelvű előadását tartalmazza. Apáczai Csere János (1625-1659) a magyar nyelvű filozófiai irodalom elindítója, nagy koncepciójú pedagógus, a kolozsvári iskola magalapítója volt. Hollandiában, először Franekerben, majd a leghosszabb ideig Utrechtben tanult és 350 évvel ezelőtt, 1651-ben doktorált Harderwijkben teológiából. Filozófiában Descartes követője, teológiában presbiteriánus volt. Művei közül kiemelendő: Magyar Logikátska (1654) és Magyar Encyclopaedia (1655). További fontos tevékenysége pedagógiai munkássága volt. Hangsúlyozta a nemzeti anyanyelvű oktatás fontosságát az oktatás minden fokán. Elsőnek sürgette Akadémia felállítását Erdélyben. A cikk képet az Apáczai Csere János társadalmi és tudományos háttéréről, Hollandiában eltöltött éveiről és hangsúlyozza életművének jelentőségét napjainkban is.

Johannes Csere Apáczai – the First Hungarian Encyclopedist

Commemorative speech held in Dutch on October 17, 2001 in Harderwijk, the Netherlands on the occasion of the unveiling of a plaque in memory of the Hungarian philosopher, pedagogue, and theologian (1625-1659). The paper gives a survey on his social and scientific background, as well as a picture of his life in Holland, where he graduated in theology 350 years ago, in 1651 in Harderwijk. Csere Apáczai was the first philosopher, encyclopedist, and pedagogue writing in Hungarian. He was influenced by the philosophy of Descartes. In theology he was Presbyterian. In pedagogy he emphasized the importance of the mother tongue at all levels of education. He also proposed the foundation of an Academy in Transylvania. (See among others: Religion in Geschichte und Gegenwart, Tübingen, 1957, tome 1, p. 462). The article stresses his importance for present-day Hungarian pedagogy, too.

KARÁTSON, Endre : (Öreg) vitézek, mi lehet szebb dolog a végeknél?¹

Hadd tételezzem fel, Balassi hajdan azért dalolta olyan lelkesen és lelkesítően a végvári vitézek életét, mert a központról másként gondolkodott, mint sok más kortársa. A végeken szép az élet, ezt dalolta, mert ott a vitézkedés a természet ölen zajlik, de lehet úgy is érteni, hogy a végváriakból a természet öle farag vitézeket. Ott lehet igazán művészetet csinálni a hadakozásból. Arte et marte. Ahol a központ nem ellenőríz, nem cenzúrázik, nem kotnyeleskedik. Ahol a központ nem tudhatja jobban.

Amikor Tóth Miklós talán még májusban váratlanul rám telefonált Hágából, hogy tartsak dikciót a Mikes évfordulón és öt másodpercen belül adjam meg a címét - "mert nyomják már a műsört" -, akkor ez a Balassi sor ugrott be. Illett a vele egy időben születő szándékomhoz. Ahhoz, hogy felvázoljam és dicsérjem a Kör sajátos helyét a magyar kultúrában. Nem emlékeztem arra, hogy a névadó Kelemen díjazta volna a maga szellemi előnyeit a magyarországiak lehetőségeihez mérve. Márpedig a hollandiai Körben, legalább is ennek Tanulmányi Napjain, s az évek múlásával egyre inkább ez is zajlott, nem csupán a Magyarországhoz való hűség józan kinyilvánítása, a magyar műveltség tárgyilagos ápolása a Nyugatra emigrált hazafiság részéről, és nem is csupán önképzőkör négy napos házibuli keretében, ahogy Konrád György mondta a Központ erőterén kívül esők iránti derűs lenézéssel. Egyszer már, gondoltam, jó lesz ezt is nyilvánosan szemügyre venni. És miért ne a félszázados fennállás jubileumán, amely amúgy is – az emberi élet korlátolt szavatoltsági tartama miatt – egyfajta állomást, ha nem is feltétlenül végállomást képez a hajdan startolók és az újabban csatlakozók számára egyaránt? Szóval, a magam módján azt szeretném felvázolni, hogy Tanulmányi Napjain a Mikes Kelemen Körre miként, milyen jogon és milyen hallgatóságos indoklással lett jellemző a reneszánsz költő által kérdő formában lobotgatott értéktudat, mely voltaképp állította, hogy akárhogy is nézzük, vitézek, e széles föld felett nincs szebb dolog a végeknél.

Mikor a magam módját hangsúlyozom, ez azt jelenti, alanyilag nyilatkozom, csak a magam nevében, személyes elfogultsággal a Tanulmányi Napok mértéktartása, szellemi fegyelme, tárgyilagosságra való törekvése iránt. Mint ez ismerős, elfogultságom több, mint negyven év óta kiterjed a Tanulmányi Napok minden egyéb megnyilvánulására és tartozékaira, leszámítva ebből a holland kosztot, de beleszámítva a holland jenévert, örömök és fájdalmak idején baráti társaságban lehajtott valamennyi poharával, nagyszerű, látványos, nem egyszer meghitt barátok társaságában lehajtott poharával, olyan barátokéban, akiktől megértést, bátorítást, segítséget kaptam, akiknek jelenléte, akár csupán hajdani jelenléte mind a mai napig gazdagítja életemet, befolyással van gondolataimra, s akiknek soha nem nyugvó, leleményes, alkotó sorsközössége olyan szellemi hajlékot hozott létre, ahol én a hiányzó álmom ország helyett az ösztönzően eszményi Magyarországot véltem megtalálni. Természetesen lehet a Mikest másfajta elfogultsággal nézni, s akkor másfajta kép alakulna ki, kevésbé kedvező talán a Tanulmányi Napokon megnyilvánuló elitizmust illetően, én viszont éppen ezt szeretném most az érdeklődésem középpontjába állítani. Legalább is ennek a Mikesen divó demokratikus változatát, amely a műveltséget nem alacsony, hanem magas szinten akarja hozzáférhetővé tenni. Távol a központtól. S allegorikus értelemben a természet ölen. Nos, emlékezetem szerint, ennek a tevékenységnek nagyjából három szakaszát éltem meg. Sorra venném hát őket, hogy miképpen jelenik meg bennük a végek rangosító tudata.

Az első számomra 1960-tól 1967-ig terjedt. 1959-ben nem jöhettek el: három tárgyból is vizsgáztam akkor ősszel a Sorbonne-on. De Németh Sándor Párizsban járva javasolta, hogy találkozzunk. A Szent Mihály útján történt ez meg: minden bemutatás nélkül egymásra ismertünk. Corrie, később felesége tanúsíthatja, hogy a mozzanatnak mitikus jelentőséget tulajdonítottunk, és 1960 júliusában már ilyen képzet is járt fejemben, mikor két napi Lambrettázás után Sipos Gyulával befutottunk Leidenbe. Hogy ez magánügy? Szerintem általánosítható. Cs. Szabó László mondogatta abban az időben, hogy a Mikesen a barátság máglyatüzei lobognak. És sok-sok személyes barátság kötődött azok melegében. De az összkép volt a legfigyelemreméltóbb. Ahogy az a zömében hús és harminc között járó korosztály nemzedékileg ujjongva egymásra talált. Részegen a szabadságtól, állandó izgalomban a tudásvágytól. Tudatában az ölébe hullott kiváltságnak, mely hosszú éveken át úgy rémlett, hogy elérhetetlen álmom marad. Ha ma egy hasonló diák Nyugatra utazik, általában anyagi nehézségek között kényelmetlenkedik, több kevesebb irigységet érez, amit a sok kulturális érték közelsége esetleg szublimál. De mi, akiknek a menekült útlevelébe azt ütötték be: minden országba érvényes, kivéve Magyarországot, valóságos földinduláson estünk át: szellemileg a bőség kosarához kerültünk közel, érzelmileg idegenbe vettünk. Aki csak tollat forgatott, mind írt, panaszkodott a lelki betegségről, amit az egészségtelen helyzet váltott ki és amit én a magam novelláiban énhasadásként próbáltam jelképesen felidézni. Költők, mert ők a legalanyiabbak, keseregtek a legtöbbit, a legérzékletesebben, ám az én korosztályomban egyetlen egyről tudok, aki mindenképpen érzelmei szerint akarta életét élni. Senki más közülünk nem ment vissza.

¹ A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2001. évi, 42. Tanulmányi Napok és jubileumi megemlékezés alkalmából elhangzott előadás. "Magyar Ifjúság World-Wide és Emlékünnepély 50 év Mikes"; 2001. szeptember 6-9., Elspeet, Hollandia.

Utólag, mogyoróhéjban így magyaráznám. Erkölcsi érzékünk játszott meghatározó szerepet. Magyarország, úgy rémlett, beláthatatlan időre, kivédhetetlenül, a Rossz karmába került. A szovjet erőszakra épülő államhatalmat nem ismertük el törvényesnek, jogszabályait, előírásait nem tartottuk magunkra nézve érvényesnek. Erkölcsileg a mi természetes Központunk kiürült, intézményeit semmibe vettük, gunyorosan vagy ellenségesen beszéltünk róluk, mert elidegenítették, eltorzították, amit mi szerettünk – az országban akárcsak a műveltségében. Politikailag a lehetséges jót a nyugati demokráciák képezték. Azt hiszem, a nyugati műveltség intellektuálisan emiatt az erkölcsi többlet miatt értékelődött olyan magasra, hogy tartalmat, célt, valósággal életereit biztosított a végekre sodródott 56-os ifjúságnak, amely úgy merítkezett benne, mint hajdan a végváriak a Természet ölében: kéjesen, mohón, pazarságától elbűvölve. Persze, nem rejthető véka alá: volt a Nyugatnak anyagi vonzereje is, csak éppen a mi nemzedékünk nem autót venni járt a Mikesre. Márpedig itt a Mikesről van szó, és a végek elitista felfogásának kialakulásáról, amelybe az emigráció gazdasági magyarázatának bajos megfogódznia, hiába varrták volna szívesen és varrnák ma is nyakunkba sokan magyarországiak.

Eredetről lévén szó, legszívesebben egy helyzet mitikus jellegének felismeréséről beszélnék. A Tanulmányi Napok lehetővé tették, hogy a nyugati műveltséget, melyhez ki-ki a maga befogadó országa nyelvén közvetlenül hozzájutott, a résztvevők magyar nyelven, magyar műveltségként kapják meg, és magyar szempontból értékeljék. A hazai gyakorlatban sokkal lassabban, nehézkes áttételekkel zajló folyamat rendkívüli felgyorsítására abban az időben csak a végeken kerülhetett sor. Aki a megvalósításban részt vett, joggal tarthatta, hogy ez az első alkalom, amikor ilyen népes csoport, ennyire közös akarattal végzi e munkát. Meglepő-e, ha mindezen egy irányba ható összetevő a kiváltság érzését tudatosította? Mi lehet szebb dolog a végeknél? A végek biztosítják, hogy aki ott vitézkedik, az feltétlenül élvonalbeli. Lehetne persze azt is mondani, hogy több más Nyugaton működő művelődési egyesület hasonló körülmények között alakult. Azt felelném erre: persze, csak hogy ebben a mezőnyben, a Tanulmányi Napok szervezőinek – gondolok itt nevezetesen Kibédi Varga Sándorra, Németh Sándorra, Tóth Miklósrá, akik előttünk érkeztek, de spontánul szövetkeztek velünk – sikerült elhitetni, hogy mindenki másnál igényesebben és kíméletlenebbül válogatják az előadókat, sőt a résztvevőket is. És hogy a válogatott kevesek közé nem veszik be a politikusokat, legalább is nem a napi politikával foglalkozókat. Nem tudom, hogy abszolút mértékkel is rendkívüli elmék gyülekezete jött-e így létre, de arra jól emlékszem, az idősebbek nemzedékéből válogatott előadók észrevették, hogy az adott magyar mezőnyben itt roppant igényes társasággal van dolguk – és rájátszottak a minőségre. Hogyisne, hiszen ezáltal az ő működésük is rendkívül megnemesedett. Valósággal vezető tanárai lettek egy szellemi tisztnövendék képzőnek - Cs. Szabó Lászlót osztályfőnök úrnak neveztük - és lelkesen magyarázhatták, hogyan s miért kell a természetből merítve vitézkedni a végeken.

A kiváltság tudatának alapozása eltartott öt-hat évig, és váratlan következményekkel zárult. A növendékek kezdtek úgy érezni, hogy saját erejükből is hozzáférnek a természet öléhez, és valóságos törzsi apagyilkosságot hajtottak végre. Az összetűzésre okot emlékezetem szerint az adott, hogy az ifjú vitézek kapcsolatba akartak lépni a hazai értelmiséggel, az idősebb kiképző tisztek pedig nem bízva az ifjak ellenálló képességében s egyúttal féltve a saját vezetői szerepkörüket élenként elleneztek e lépést. Leginkább Szabó Zoltán: így különösen ő esett a parricidium áldozatául. Pedig a dolgok mélyén meg lehet találni a Magyarország felé fordulás logikáját. Egyrészt bizonyosságot kellett tenni a "vitézi képességről", másrészt tájékozódni a honi értelmiség horizont váltásáról és "támogathatóságáról". Az volt a kérdés, milyen szerepet érdemes juttatni a hazaiaknak, ha már a Központét nem lehet nekik tulajdonítani. A Mikes Kelemen Kör voltaképpen a Tanulmányi Napok stratégiai funkcióját kereste akkor és ezt a határhelyzet kiváltságainak gyakorlásában és elismertetésében találta meg. Kiszorult a kezdetben csakugyan erős önképzőköri hangulat, helyébe lépett a küldetésstudattal egyetemben bizonyos reprezentációs igény – nem annyira formai elemekben, hiszen a tudományos konferencia-bonyolítás rítusai zömmel csak a nyolcvanas években terpeszkedtek rá a programokra, inkább akadémiai tekintetben: vagyishogy a Körnek mondanivalója van már meglévő nyugati ismereteiről, magyar nyelven és azzal az igénnyel, hogy ezeket az ismereteket a magyar szellemi közvélemény elé tárja, sőt ennek méltóbb képviselőivel meg is beszélje. A szeretett ország javát szolgálva. S anélkül, hogy bármi módon hazai intézményektől erre megbízást vagy meghatalmazást kapott volna.

Ekkortól, 1967-től lettek a Tanulmányi Napok igazán érdekessé. Emlékezzünk csak. Először négy-öt hazai előadó kapott a Mikesről meghívót. Őket azzal a feltétellel engedték ki, hogy küldöttséget alkotnak, melynek élére egy akadémikust - Szabolcsi Miklóst - neveztek ki, melléje pedig, hogy ő se mondjon olyasmit, amit megbánhat, egy pártmunkást, akit Siposnak hívtak, és történelmi beosztásban dolgozott az Irodalomtudományi Intézetben. Azért emlékszem a névre, mert így három Sipos volt jelen a teremben, s amikor e nevet telefonhoz szólították a hollandok, egyszerre három ember ütközött egymásba a kijáratnál. A kapcsolatfelvétel a lovagiasság szabályai szerint zajlott le, és a Párthoz, Belügyhöz, valamint végrehajtó szerveikhez befutó jelentések olyan étvágygerjesztők lehettek, hogy felébredt, az éber megfigyelést messze meghaladóan, a megszerzés igénye, de idevágó törekvésükben, szakavatott ravaszkodásuk ellenére a mosolyogva országolóknak végül is felkopott az álla. Megvilágosító lenne a végek megkönyékezésének dokumentumait összegyűjteni és közreadni, mert a mendemondák torzítanak, de a témához itt inkább az tartozik, milyen ígéretesen jó hírt és nevet biztosított az elitizmus a hollandiai Körnek,

hogy a szovjet Központ csupán akkor érezhette volna magát valóban Központnak, ha sikerül kiterjesztenie rá fennhatóságát. Ennek híján beérte piszkálódással, a hazuról meghívott előadók nyűzásával, s az sem mellékes, hogy ezek az előadók vállalták a nyűzást, csak hogy jöhessenek. Nyugatra utazni magyarországinak nagy szó volt a kádárista évtizedekben, és aki a Mikes költségén és hivatalos beleegyezéssel jöhetett, az csakugyan "támogatottnak" érezhette, és legtöbbször annak is érezte magát: eszébe sem jutott hát valamilyen Központ nevében a végeket marginalizálni, legfeljebb olykor a nyugati információk dolgában történt kísérlet kódosításra, mint például Berend Iván 1980-as előadásában, amelyben azt akarta eladni, hogy Rákosi voltaképpen Keynes szempontjai szerint, vagyis jenki módszerekkel "szanálta" a magyar gazdaságot, s ez a magyar gazdaságnak jót tett. Támadt is ebből egy kis csetepaté. De ez csak apró részlet. Lényeg az, hogy a Mikes Tanulmányi Napok által képviselt nyugati, magyar végek rangosító keretet biztosítottak a vitézkedni óhajtóknak. És nem csak az otthoniaknak. Amikor például a Magyar Műhely a magyar zászló megtiprásával akart mindeneknél jobb nevet szerezni, a Mikesen lépett a tettek mezejére, s amikor én az öncenzúrát akartam leleplezni, eszembe sem jutott, hogy ne a Mikeshez forduljak ezügyben.

Mondhatom, a Tanulmányi Napok a hetvenes évektől felvették az utazó sebességet. Őszről-őszre legalább ötven-hatvan százalékban ugyanazok a résztvevők üdvözölték egymást hahotázva s kérdezősködtek sutyorászva az újakról, hogy ez meg ki? és azok meg kik? Az újak pedig bizonyosan az jó hírért névért jöttek, mert az igencsak távan és elvontan fogalmazott programokba nem mindig lehetett szilárdan megfogózni. Pedig volt rendszer a tematikus csoportosításokban, amelyek hol a legújabb kori magyar műveltséggel, történelemmel, társadalommal kapcsolatban vetettek fel ténykérdéseket (nyugati szempontok, olykor Nyugaton elsajátított módszerek megvilágításában), hol pedig a nyugati diskurzusok kérdésvetéseiből kiindulva, ezekről tájékoztatva teret nyitottak a jelenségre adott vagy adható magyar válasznak. Am ezek a többnyire alapos kutatásokra támaszkodó, választékosan felépített, olykor igen eredeti gondolatokat boncoló előadások csupán a komolyságot biztosították egy általánosabb megnyilvánulási módozatnak, mely állt a viták udvarias szókimondásából, világosságra és fegyelemre törekvésből, a viszonylagosság elfogadásából, ezen azonban még tovább menően állt egy végső soron politikai jelentőséget hordozó légkörből, annak demonstrálásából, hogy ami itt a hollandiai végeken józan hazafisággal zajlik, az kísérleti laboratóriuma egy lehetséges, nyugati Magyarországnak. Mit is lehet ezen érteni? Ezer éve a Nyugat a korszerűség szinonimája a magyarság számára. A XX. században ez törekvést jelentett a torzul gátolt polgári fejlődés kibontakoztatására, demokratikus társadalomra, minőségi ízlésformák érvényre jutására, amihez a Mikes talán a leglényegesebbet társította: olyan gondolkodást, amely akkor tartja magát helyénvalónak, ha magában foglalja önnön bírálatát. Szerencsére nem azt a gondolkodást, amely műveletei közé számítja önnön megsemmisítését vagy megsemmisülését, ami csak az élcsapatok perverz módszere a zavarosban halászásra.

Szóval a nyolcvanas évek végéig mi is lehetett szebb dolog a nyugati végeknél? A Tanulmányi Napok ízlésformája évről évre határozottabban rajzolódott ki az Irodalmi Figyelőkben. Ezek díjazottjai egy valóban létező, és kint és bent egyaránt valószínűnek elismert írói kiválóság horizontját körvonalalták, tudomást sem véve a Hatalom rangsorolásairól. E tekintetben nem jártunk messze az u.n. második nyilvánosság választásaitól, amiből kialakulhatott olyan látszat, hogy ezekkel a kitüntetésekkel a nyugati végek támogatást nyújtanak a honi ellenzéki mozgalmaknak. Ez a tények szintjén és a korlátozott visszhang miatt szerény méretekben csakugyan így volt. A Mikes kiadványok, évkönyvek pedig a Hatalom szemében zavaró, fellazító szamizdat rémképét öltötték. Ez utóbbiból azonban nem következett, hogy ezt gondolta volna róluk rokonszenven a második nyilvánosság is. Miért ne mondanám ki: ez a nyilvánosság inkább kuriózumnak állította be őket, amely minősítés jóindulatúan elhallgatta, hogy a Központ várományosai nem egyszer konkurenciának tekintették e köteteket, mivel kuszálták a szabaduló országban dúló érdekharci erővonalait.

Elérkeztünk a harmadik szakaszhoz, mely azzal kezdődött, hogy Magyarország függetlenné vált és a demokratikus, polgári fejlődés útjára lépett, jó reménnyel az európai csatlakozást illetően. Egymás után csuktak be a nyugati magyar egyesületek, sajtóorgánok. Legtöbb esetben a tömör indoklás így szólt: nincs többé értelme az emigrációnak. Némi tépelődés után a Mikes választmány – bölcsen - úgy döntött: nem csak az egyesület marad fenn, folytatódnak a Tanulmányi Napok is. Hollandiában. És megtörtént, amire nem lehetett biztosan számítani: jöttek az előadók, jött a közönség. A gyökeresen megváltozott körülmények ellenére. Hiszen a hazai intézmények hovatovább visszanyerték a közmegebecsülést, a Mikes hazai kiadónál jelentette meg könyveit, és tevékenysége nem elkülönülést jelentett a hazai hatalomtól, sőt, ha jól hallottam, támogatást is kapott e hatalomtól.

Ha a programokat nézem, úgy tetszik, a Tanulmányi Napok a születő, új világ terheit mind a vállukra kívánták emelni. Tájékoztunk a kisebbségekbe szétszóródott magyarságról, Magyarország képéről önmaga és mások szemében, Közép-Európa integrációs lehetőségeiről, értékrend változásairól, a múlt mítoszairól, a jövő regényéről, a feminizmusról, stb. Mind súlyos témák. Futólag még két angol nyelvű konferenciának is alávetettük magunkat, de ez a kísérlet nyelvi nárcizmusunk miatt kérészerűen maradt. Bár lehet az is, hogy a Tanulmányi Napok nem voltak készek egy nemzetközi tárgyaló fórum, vagy

akár csupán vitafórum kötöttségeit felvállalni. Ahhoz, hogy az ország egységes?! képviselőjére egyáltalán gondolni lehessen, előbb ismerkedni kellett magával az újraéledő országgal.

Néhány esztendő tapogatózás után nehéz volt nem észrevenni, hogy noha új hatalom létrejött, a demokratikus játékszabályok miatt minden csoport potenciálisan önmagát tartja Központnak, és azt látná szívesen, hogy a Mikes neki szolgáljon előretolt helyőrségül. Apróbb megjegyzésekből észre lehetett, észre lehet ma is venni, hogy a független gondolkodáson túl a nyugati észjárás, a nyugati mechanizmusok belterjesebb ismerté némi irigységet és nem kevés bizalmatlanságot szül. Olyasmit, amit az idősebb nemzedék avatott tudása vált ki az ifjú kezdőkben. És ezt, ha hozzávesszük a mi gyakran ügyetlen hajlandóságunkat a kioktatásra, belátóbb pillanatainkban meg is lehet érteni. Nem következik viszont ebből, hogy igazat kell adnunk annak az avított érvnek, amely az "itt élned, hálnod kell" rögeszmés közhelyével próbálja legitimálni a honi sértettséget.

Ellenkezőleg, azt érdemes mérlegelnünk, hogy ott ahol élünk, abban a korban, amelyikben élünk, a magunk sajátos hagyományainak szellemében mi hasznot hajthatunk a magyarságnak, melyhez kötődünk. Válaszként még ma is, bár kevésbé, mint tíz évvel ezelőtt, lehet említeni, hogy támogatni, előmozdítani Nyugaton a magyarsággal kapcsolatos és arra érdemes kezdeményezéseket. Ennél a gyakorlati, némileg "batyuzó" tevékenységnél hasznosabbnak tartom egy olyan vitafórum fenntartását, amelyen a hazai, politikai és érdek szenvedélyektől túlfűtött léghőkörtől távolabb, higgadtan, tárgyilagosan, humorosabban meg lehet beszélni a magyarországi és európai műveltség és közgondolkodás kérdéseit. Első helyen azonban ennél látszatra kevesebbet, valójában sokkal többet hangsúlyoznék. Azt, hogy a végekre, a végek nyitottságára szüksége van minden kultúrának, amelyik nem akar betokosodni, kiszáradni. A kiegyensúlyozott fejlődés szempontjából érdeke a magyar kultúrának felülvizsgálni az egységes magyarság ködképét és belátnia, hogy szívós, tevékeny végek nélkül a Központ szegényebb. Nem lehet azonban feladatunk, hogy a különbséghez való jogunkat bizonygassuk. Ezt a jogot úgyis megadtuk magunknak és bajos lenne gyakorlásában minket akadályozni. Célunk inkább az lehet, hogy pusztán létünkkel, és persze eredményes tevékenységünkkel emlékeztessük a magyar közgondolkodást a független határhelyzet termékenyítő jelentőségére.

Közben persze éveink száma végzetesen megnövekszik. S az öreg vitézeknek feltett kérdésre lehet, hogy hovatovább a fiatalok felelnek. Mert úgy tetszik, tette készen állnak. Ezért írtam az öreg szót zárójelbe. És lehet-e majd csodálkozni azon, hogy az ő válaszuk más lesz. Nem az folytatódik, amit mi éltünk meg. Ők nem egy emigráns egyesület utóéletét szervezik, nekik saját programjuk van a saját kihívásaik távlatában. Csupán az elhelyezkedés közös, melynek alapjait a mi tapasztalatunk vetette meg. Sorolom még egyszer. A Központtól való függetlenséget. A Nyugat természetes közelségét. Az elit igényt. A ragaszkodást a magyarsághoz, a magyar nyelvhez. És ha ebben egyetértünk, és ha ők bírnak kedvvel, képességgel, egyáltalán szükséges-e megkérdezni az ifjú vitézektől, hogy mi lehet szebb dolog a végeknél?

The Role of the 'Mikes Kelemen' Association in the Past and in the Future

Paper presented at the seminar 'Hungarian Youth World-Wide and 50 Years Mikes' held between September 6-9, 2001 in Elspeet, the Netherlands and organized by the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art and Literature in the Netherlands).

Professor Karátson gives a brief history of one of the oldest Hungarian cultural organizations still active in Western Europe. He inventories her role in the Hungarian cultural and intellectual arena from her conception in 1951 to the present days. The emphasis lies on the core values of this Netherlands based, Hungarian international organization: independence from any political, economical or other center; her natural closeness of the West; elitist aim; love for Hungarian culture and Hungarian language.

He also underlines the determination of a new, young generation of Hungarians living in the West to take the organization into the 21st century with a renewed agenda but on the basis of the same old core values.

